

László (Ladislav) Heka

(Sveučilište u Segedinu, Fakultet političkih znanosti i prava, Segedin, Mađarska)

ŠOKAČKI AGRARNI POKRET U DRAŽU I GAJIĆU 1897-1898.

(Kako je baranjsko Prekodravlje postalo dijelom Kraljevine SHS)

UDK 631.1:316(497.5Baranja)18/19"

DOI 10.22586/ss.23.1.6

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. 1. 2023.

Pobuna baranjskih Šokaca koja je izbila potkraj 1897. godine u Dražu i Gajiću jedan je od važnijih događaja u povijesti mađarske socijaldemokracije. Izbila je u jugoistočnoj Baranji, a kulminaciju je doživjela u siječnju 1898., kada je ustanak obuhvatio 26 naselja u kotarevima Branjin Vrh, Mohač i Šikloš. Hrvati su činili većinu stanovnika u tim naseljima (Branjin Vrh, Draž, Duboševica, Gajić, Kašad, Luč, Martince, Petarda, Topolje i Torjanci), a i među socijalističkim agitatorima su Hrvati bili u većini, uz značajan udio Mađara, te nemali broj Nijemaca. Lokalne vlasti su nazivom „šokačka pobuna“ vjerojatno htjele umanjiti težinu pobune pa su prešutjele činjenicu da je on zahvatio i sela s većinskim mađarskim i njemačkim stanovništvom, a usto su naglašavale i činjenicu da su se Šokci „odvojili od Crkve“ i postali sektaši. Nezadovoljstvo iskazano u „šokačkoj pobuni“ imalo je tolike razmjere da ga redarstvo nije moglo obuzdati, nego je bila potrebna vojna intervencija. Budući da je povijesna Baranjska županija okupirana 1918. godine, srpske vojne vlasti i beogradska vlada nastojale su pridobiti lokalno pučanstvo. Ono je bilo nacionalno, vjerski i svjetonazorski raznoliko, ali je županija bila specifična po tomu što se u njoj nalazilo središte agrarnog i socijaldemokratskoga pokreta, kao i po tomu što je imala nemađarsku većinu. Uz najbrojniju njemačku zajednicu, brojni su bili Šokci (Hrvati) i Srbi čije je simpatije Kraljevina SHS pokušala steći radi uključivanja ovoga područja u sastav južnoslavenske države. U tu se svrhu obećavalo provođenje agrarne reforme, naglašavalo bratstvo i krvnu povezanost Srba i Hrvata (Šokaca, Bunjevaca) te dopuštalo nesmetano djelovanje socijaldemokratskoga pokreta.

Ključne riječi: Šokački agrarni pokret, Draž i Gajić, Baranjska županija, Kraljevina SHS, Trianonski mirovni sporazum

Uvod

Potkraj 19. stoljeća na europskom tržištu pojavila se velika količina jeftinog ruskog i američkog žita, što je dovelo do pada cijene ove namirnice. Slijedom toga su sitna seljačka gospodarstva dospjela u težak položaj, pa su njihovi vlasnici imali poteškoće s plaćanjem sve većih poreza, prireza i drugih obveza prema državi, ali i s vraćanjem dugova. Zato je rastao broj nadničara-bezemljaša i služinčadi. Otokar Keršovani je s tim u vezi ustvrdio kako su se „brže i jače osjetile razorne snage kapitalističkog razvitka na selu, nego plodovi tog razvitka u gradskoj privredi“.¹ Pored toga je u Baranjskoj županiji potkraj 19. stoljeća došlo do osiromašenja mjesnoga pučanstva uslijed poplava, stočnih bolesti i uništenja vinove loze zbog filoksere. Istovremeno su s razvojem tehnologije seljaci maloposjednici (stočari, mljekari) postali nekonkurentni u odnosu na poljoprivredne proizvode s baranjskih veleposjeda, pa su i zbog toga ostajali bez prihoda.

Naročito teško je bilo pogođeno hrvatsko (šokačko) pučanstvo u selima uz rijeku Karašicu, koje se 1897-98. godine otvoreno pobunilo protiv vlasti. Središte pokreta bilo je u Dražu i Gajiću. Ovaj ustanak su tadašnje vlasti i novine zabilježile pod nazivom „Šokačka pobuna“ i htjele su ga prikazati kao izraz nezadovoljstva samo jednoga dijela baranjskoga stanovništva. Šokci su u izvješćima lokalnih organa vlasti slanima u Budimpeštu prikazani kao vjerski sektaši (pristaše nazarenskoga pokreta), socijalisti i komunisti.

Naime, Baranja je potkraj 19. stoljeća bila nacionalno miješana županija s njemačkom relativnom većinom, a osim Mađara i Srba, u njoj su živjeli i brojni Hrvati. Mnogi od njih su se izjašnjavali kao Šokci i bili su vrlo ponosni na svoje etničko podrijetlo. Prvi spomen ovoga imena datira iz 1615. u fermanu sultana Ahmeda upućenom budimskom paši u vezi sa žalbom bosanskih Šokaca i Mađara iz Kaniže. U Baranji Šokci žive „preko drumu“ (pored ceste od Pečuha do Mohača), odnosno preko planine (mahom u današnjoj hrvatskoj Baranji). Oko naziva Šokac postoje različita mišljenja. Po jednomu, naziv dolazi od riječi šaka, jer se oni križaju cijelim dlanom, a postoji i teorija da naziv potječe od mađarske riječi „sok“ (čitaj: šok). Naime, Mađari su se „šokirali“ kada su vidjeli koliko izbjeglica dolazi iz Bosne, pa su primijetili: „sok, sok“ (čitaj: „šok, šok“ – što znači „puno, puno“) i tako je nastalo ime Šokac.² Ipak najlogičnijim se čini taj naziv povezati s banovinom Soli (mađarski se piše „Só“, a izgovara se kao „Šo“) i tamošnjim rudnikom soli koji Mađari

¹ Otokar Keršovani, *Povijest Hrvata* (Rijeka, 1971), 69-70. Citira: Luka Pejić, „Odnos radničkog pokreta i seljaštva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijeku i okolici“. *Historijski zbornik* 70/2 (2017), 417-438, ovdje 417.

² Sadik Ugljen, „Odakle je došlo ime „Šokac“?“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* IV/3 (1892), 272-273.

nazivaju „Sókut“ (kut = bunar), a izgovaraju u obliku „Šokut“. Izbjeglice iz te banovine su u Ugarskoj počeli nazivati „Šokutac“, pa je i to jedno od objašnjenja nastanka etničke oznake doseljenika iz sjeverne i srednje Bosne.³ Smatra se da su u Baranju doselili već u 14. stoljeću, jer isprava iz 1333. bilježi „hospites de villa Mohach“, ali je pravi iseljenički val vezan uz 16. stoljeće. Tada se u poreznim popisima pojavljuje prezime „Tot“, koje jamačno označuje stranca (Slavonca).

Pomađarivanje je potkraj 19. stoljeća najuspješnije teklo upravo među Bunjevcima i Šokcima (Bošnjacima), koji nisu imali izgrađenu svijest o svojoj nacionalnoj pripadnosti. Pokušalo se unijeti razdor u njihove redove stvaranjem različitih teorija o njihovu podrijetlu (avarskom, ilirskom, bugarskom itd.). S obzirom na to da su posebne dalmatinske (i šokačke) škole sredinom 19. stoljeća već ukinute, a da su Hrvati bili „politički narod“ baš kao i mađarski, narodnosno pitanje se na Hrvate nije odnosilo. Tako su u Ugarskoj samo Srbi imali svoje škole, udruge i čitaonice. Nakon raspada Monarhije Bunjevci su pristali uz hrvatski nacionalni pokret, drugi su se posrbili, a pripadnici više klase su preuzeli mađarski nacionalni identitet. Šokci su ostali odani svojoj tradiciji, nošnjama, jeziku i govoru, kao i zemlji koju su obrađivali. Slovili su kao veliki baranjski lokalpatrioti i lojalni građani Mađarske. Uslijed „šokačke pobune“ privremeno se promijenila ta slika. Činjenica je da je potkraj 19. stoljeća Baranja postala jednim od središta radničkoga pokreta, a nakon propasti Sovjetske Mađarske pristaše zbačenog režima ovdje su našli sklonište. Za vrijeme srpske okupacije Baranje (1918-1921.) Šokci u južnom dijelu Baranje pristali su uz novostvorenu Kraljevinu SHS, jer im je Beograd zajamčio davanje svih agrarnih prava.⁴ Tako je i njihovim doprinosom naposljetku dio Baranjske županije (Prekodravlje) pripao jugoslavenskoj državi. No, dakako, nisu bili jedinstveni u potpori Beogradu, jer je značajan dio Šokaca ostao vjeran Mađarskoj. Premda je baranjski školski nadzornik Kosić u pismu poslanom iz Pečuha s nadnevkom 1. lipnja 1919. uvjeravao vojnog ministra generala Stevana Hadžića kako Šokci „jedva čekaju da se Baranja priključi Srbiji“, u rujnu iste godine se u zamolbi „stanovnika Baranje“ za

³ Daniló Urosevics, *A magyarországi délszlávok története [Povijest južnih Slavena u Mađarskoj]* (Budapest, 1969), 87.

⁴ Vidi inter alia: Josip Bösendorfer, *Nešto malo o našoj Baranji* (Osijek, 1940; reprint Beli Manastir, 2010); Dimitrije Boarov, *Politička istorija Vojvodine* (Novi Sad, 2001); Ljubomirka Judin, „O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918-1919.“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 51 (1968), 14-25; Ljubomirka Krkljuš i Lazar Rakić, *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji 1918.* (Novi Sad, 1992); Stevan Mihaldžić, „Baranja oslobođena“, u: *Spomenica oslobođenja Vojvodine - 1918* (Novi Sad, 1929); Stevan Mihaldžić, *Baranja od najstarijih vremena do danas* (Novi Sad, 1937); Kosta Milutinović: „Vojvodina između Beograda i Zagreba“, *Starine* 53 (1966), 313-363; Drago Njegovan, *Prisajedinjenje Srema, Banata, Bačke i Baranje Srbiji 1918.* (Novi Sad, 2001); Petar Pekić, *Povijest oslobođenja Vojvodine* (Subotica, 1939); Vuk Višnaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933.* (Beograd, 1971).

priključenjem ovoga područja Kraljevini SHS, poslanoj regentu Aleksandru, navodi kako „Šokci nisu oduševljeni za srpske nacionalne ideje”, jer im je „katolička Habsburška carevina bliža od srpske države”.⁵ U pismu se ističe da su Englezi i Francuzi to prepoznali, pa su na temelju toga donijeli odluku da se samo manji, „močvarni dio Baranjske županije, sjeveroistočno od Osijeka” pripoji južnoslavenskoj državi „iz zemljopisnih razloga”.

U ovom radu analiziramo nastanak i tijek šokačkog agrarnog pokreta, njegov utjecaj na odcjepljenje dijela Baranjske županije i pripajanje Kraljevini SHS, te kako je Baranja na koncu postala hrvatska, a ne srpska regija, unatoč drugačijim nastojanjima beogradskih vlasti.

1. Socijaldemokratski pokret u Baranji

Radnički pokret u Baranji pojavio se u drugoj polovini 19. stoljeća, kada su socijalističke ideje u ovaj kraj stizale s jedne strane iz Budimpešte, a s druge strane iz susjednoga Osijeka, odnosno iz Zagreba. Zbog nacionalno miješanog stanovništva na ovdašnje socijaliste Nijemce veliki utjecaj imali su osječki, slavonski Nijemci, a na Hrvate (Šokce) njihovi sunarodnjaci preko Drave, dok su Mađari smjernice dobivali od „drugova“ iz Budimpešte. Pečuh kao rudarski i industrijski grad bio je jedan od centara radničkog i agrarnog pokreta u cijeloj Ugarskoj. Po uzoru na štrajkove u Hrvatskoj i u njemu je 8. svibnja 1871. izbio veliki štrajk, kada je 140 krojača odlučilo obustaviti rad tražeći veće plaće (za 30 posto) i desetosatno radno vrijeme. Došlo je do sukoba s redarstvom, ali vlasti nisu uspjele slomiti radnički pokret, nego su pristale na kompromis sa štrajkačima.⁶ Dvije godine kasnije osnovan je pečuški ogranak Radničke partije Mađarske (Magyarországi Munkáspárt), među čijim osnivačima se nalazio bravar Mihajlo Đurić (Gyurits/Gyurics Mihály), istaknuti borac za radnička prava. Članovi te udruge bili su i Josip Kretović (jedan od osnivača udruge tiskarskih radnika) te stolar Matija Novaković (u 1870-im godinama predsjednik lokalne stolarske strukovne udruge). Iz ove grupacije proizašla je borbena skupina socijaldemokrata koji su u Baranji zastupali stajališta Internacionale.⁷ Od Hrvata je važnu ulogu imao i Imre Kolonić, jedan od vođa Opće radničke partije Mađarske (Magyaror-

⁵ Árpád Papp, „Reményeink meghiúsultak, hitünk pedig hiábavaló volt”. Adalékok a trianoni szerződés délszláv becikkelyezéséhez és baranyai eseményeihez. U: *A trianoni békediktátum ratifikációja külföldön*, ur. Péter Illik i László Tamás Vizi (Budapest, 2021), 169-201, ovdje 184.

⁶ „Pest 9. Mai”, *Fünfkirchner Zeitung* (urednik Wilhelm Gerlai), god. II, 10. svibnja 1871, 3.

⁷ László Szita, „A szocialista munkásmozgalom kialakulása és fejlődése Pécssett és Baranyában az MSZDP pécsi szervezetének megalakulása előtti időszakban”, u: *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története. Első kötet 1867-1921*, Baranya monográfiái sorozat, ur. László Szita (Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1985), 66-68.

szági Általános Munkáspárt, skraćeno: MÁMP) osnovane 1880. godine.⁸ Ta stranka je 7. prosinca 1890. prerasla u Socijaldemokratsku stranku Mađarske i od tada je upravljala radničkim i agrarnim pokretom u zemlji, pa tako i u Baranji.⁹ Kada je 1894. osnovana Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, ona je imala neposredan utjecaj na zbivanja u Baranji. Tako su socijaldemokrati 1897. organizirali štrajkove po Slavoniji, koji su se prelili i na područje preko Drave.

Pečuški socijaldemokrati su najjaču bazu imali u Pečuhu, u dijelu grada koji se kolokvijalno naziva „Tekija” odnosno „Poturluk”, i u koji su se početkom 17. stoljeća naselili bošnjački Hrvati. Tu su i u vrijeme nastanka radničkog pokreta živjeli mnogi obrtnici Hrvati.¹⁰ Oni su ranije uglavnom radili u tvornicama, ali su zbog sudjelovanja u štrajkovima otpušteni, pa su otvorili privatne obrte. Među njima su istaknuti socijaldemokrati bili kolar Novaković, stolar Strakić, limar Kovlić, bravar Ivan Katić itd. Početkom 20. stoljeća su se ti Hrvati (poznati i po lokalnom nazivu „Bošnjaci”) većinom pomadairili, ali László Szita napominje da su do danas očuvali hrvatski jezik i običaje te „način razmišljanja”. To se, po njemu, naročito očitovalo u činjenici da su na svako povećanje poreza reagirali „najbrže i najglasnije”.¹¹ Bili su vrlo solidarni s radništvom pa su prehrambenim namirnicama, davanjem robe na zajam i novčanim priložima pomagali aktivnost radničkih čelnika i štrajkove koji su gdjekad znali potrajati i više mjeseci. Zahvaljujući njihovoj potpori, na lokalnim su izborima u Pečuhu socijaldemokrati dobili svoga gradskog zastupnika, što je bio prvi takav slučaj u Mađarskoj. Budimska periferija kao naziv spomenutoga dijela grada egzistira i danas, a početkom 20. stoljeća je bila najveće radničko naselje u Pečuhu.¹²

S obzirom na snažnu socijaldemokratsku bazu u redovima radništva, ne treba čuditi što je i agrarni pokret naišao na plodno tlo u ovoj županiji, a središte mu je bilo u južnoj Baranji (na području između Drave i Dunava, to jest u današnjoj Hrvatskoj). Naime, za razliku od rascjepkanih malih posjeda na južnoslavenskom području, u Ugarskoj se, pa tako i u Baranjskoj županiji, poljoprivredna proizvodnja odvijala na veleposjedima, te donekle na posjedima

⁸ László Szita, „Száz évvel ezelőtt alakult meg az Általános Munkásegylet és Munkáképző Egylet pécsi szervezete”, *Baranyai Művelődés* 4 (1968), 108-114.

⁹ Edit S. Vincze, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1890-1896)* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961), 60-61 (osnovna načela stranačkog djelovanja).

¹⁰ Ede Petrovich, „Pécs utcái és házai 1687-ben”, *Baranya Megyei Levéltár évkönyve* (1969), 193-217; József Madas, *A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái*, I-II (Pécs, 1985).

¹¹ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 254.

¹² János Pesti, „Pécs utcái, terei és épületei - névtani szempontból”, *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve* (2010), 11-35, ovdje 18.

srednje veličine.¹³ Agrarni pokret nezadovoljnih i osiromašenih seljaka, odnosno štrajkovi, izbijali su na Beljskom gospodarstvu nadvojvode Friedricha (veličine 145 tisuća jutara),¹⁴ na posjedu kneza Schaumburg-Lippea sa sjedištem u Dardi (49.208 jutara),¹⁵ na posjedu Pečuške biskupije (21.950 jutara), veleposjedu grofa Ivana Draškovića u Šeljenu (12.600 jutara), posjedu kneževske obitelji Montenuovi u Boji (Németoboly, veličine 9.464 jutara) itd.¹⁶ Na tim posjedima bili su koncentrirani sluge, sezonski radnici i nadničari, koji su pečuškim socijaldemokratima predstavljali glavne subjekte agitacije i pokušaja njihova organiziranja. To se pogotovo očitovalo na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada je uslijed uvođenja mehanizacije na spomenutim imanjima značajan broj radnika ostao bez posla. Oni su se premjestili u Pečuh, gdje su na gradskim trgovima čekali priliku da dobiju bilo kakvu mogućnost za rad.¹⁷

Uslijed uvođenja novije metodologije stočarske proizvodnje na veleposjedima seljaci su na svojim malim gospodarstvima bivali sve manje konkurentni.¹⁸ Većim mljekarama više nisu bili potrebni mljekari koji su imali samo po jednu ili dvije krave, pa su oni potpuno potisnuti s tržišta mlijeka, na kojemu su ranije ostvarivali vrlo važne prihode. Daljnu ugrozu za egzistenciju lokalnog seljaštva predstavljala je filoksera, bolest vinove loze koja je potkraj 19. stoljeća uništila vinarstvo u vinorodnim krajevima Villányu, Popovcu, Duboševici, Zmajevcu i okolici Pécsvárada. Tamošnji vinogradari su ostali bez ikakvih prihoda, čime je porastao broj kreditno zaduženih seljaka, pa je prema podžupanovim podacima u razdoblju do 1892. u Pécsváradskom kotaru ovršeno 870, u Brnjevarskom 769, u Pečuškom 641, u Šikloškom 622, u Hegyháttu 397, u Mohačkom 239, te u kotaru Selurinac 165 seoskih gospodarstava.¹⁹

¹³ Péter Ágoston, *Magyar világi nagybirtok története* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1913), 274, 292, 293.

¹⁴ Mária Magdolna Kiss, „A bellyei uradalom Mária Terézia korában”, u: *Baranya Történeti Közlemények VII-VIII. évf. (1994–95)*, ur. Imre Ódor (Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1995). Usp. Szuzsanna Peres, Miro Gardaš i Jelena Roškar, „Nagybirtokok Baranya megyében a 18-19. században”, u: *Jog - Régiók - Fejlesztés* (Pécs-Osijek: PTE Állam- és Jogtudományi Kar; Eszéki J. J. Strossmayer Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013), 205-226.

¹⁵ András Babics, „A XVIII. sz.-i úrbéri viszonyok a dárdai uradalomban”, *Baranyai Helytörténetírás* (1981), 176.

¹⁶ Vidi: Ibolya Felhő (ur.), *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl*, sv.I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).

¹⁷ Vidi opširnije: László Szita, „Agrarno-socijalistički pokreti siromašnih seljaka, zemljoradnika i kubikaša na vlastelinstvima nadvojvode Habsburga i vojvode Schaumburg-Lippe (1890-1907)”, u: *Tri stoljeća Belja* (Osijek: JAZU - Zavod za znanstveni rad Osijek, 1986).

¹⁸ Klára Mérey, *A mezőgazdasági munkásság mozgalmái a Dunántúlon 1905-1907* (Budapest: Szikra, 1956), 21.

¹⁹ László Szita, „A baranyai szegényparaszt és földmunkás mozgalom fejlődése 1890-1914 között”, u: *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 314.

Mnogi ovdašnji seljaci su izgubili kuće i posjede te su primorani postati nadničari. Od nadnice je 1898. u Brnjevarskom kotaru živjelo 715 glava obitelji, a njihov broj je desetljeće kasnije porastao na 1460, dok je u kotaru Selurinac 1898. bilo 562 nadničara i taj se broj deset godina kasnije stabilizirao na 540. U Mohačkom je kotaru njihov broj porastao s 268 na 379, u Pécsváradskom sa 105 na 360, u Šikloškom sa 60 na 300, u Hegyhátu s 22 na 480, te u Pečuškom kotaru s 8 na 160 glava obitelji.²⁰ Podatci svjedoče o tomu da je pauperizacija stanovništva bila vrlo ubrzana; naime, 1898. su gradske vlasti izdale 1740 radnih knjižica, a deset godina kasnije čak 3679. Uz pretpostavku da su obitelji uglavnom bile peteročlane, to je značilo da su u vrlo kratkom periodu blizu 22 tisuće stanovnika promijenile svoj socijalni status.²¹

Socijaldemokratska promidžba je, dakle, zahvaćala vrlo široku bazu, a odvijala se ponajviše u vrijeme nedjeljnih sajmova, kada su se u županijsko sjedište slijevali ljudi iz okolnih sela. Pečuški gradonačelnik je već 1893. obaviješten da su „Šokci iz Salante i Kozara te Nijemci i Mađari iz Pelerde i Németüröga” vrlo zainteresirani za ovu promidžbu.²² Agitatorima su literaturu iz Zagreba (list *Prijatelj naroda*) i Budimpešte (*Népszava*, *Népszabadság*, *Népjog*, *Földművelők Szaklapja* i *Volksstimme*) dostavljali preko Batine.²³

Od listopada 1897. agitacija se više nije sakrivala. Tada su članovi stranke izašli na ulice s crvenim zastavama i kokardama, zahtijevajući domove za radnike i dokidanje njihove obespravljenosti.²⁴ U prosincu su novine izvijestile o otvorenoj socijalističkoj promidžbi u Popovcu i Branjini, koja je među tamošnjim zemljoradnicima trajala tri dana.²⁵ U prosincu 1897. glavni sudac (*judex supremus*) Mohačkog kotara Karlo Sinković izvijestio je da su u Duboševici i Topolju utemeljene partijske organizacije Socijaldemokratske stranke. Za predsjednika je izabran József Tatai, a za dopredsjednika Josip Đurin, obojica radnici.²⁶ Sinkoviću su vjerojatno jako dobro bile poznate poteškoće baranjskih Šokaca, ne samo zato što je potjecao iz te sredine, nego i zato što je dao veliki obol u otklanjanju velikih šteta nastalih izlivanjem Dunava, zbog čega je Vlada predložila njegovo nagrađivanje.²⁷

²⁰ Isto, 316.

²¹ Isto, 317.

²² Isto, 323.

²³ „Kényes kérdés”, *Pécsi Napló*, 15. siječnja 1898., 3.

²⁴ „Umzug und Tanzunterhaltung der Sozialisten”, *Fünfkirchner Zeitung*, 7. listopada 1897., 4.

²⁵ „Socialistische umtriebe in der Baranya”, *Fünfkirchner Zeitung*, 25. prosinca 1897., 4.

²⁶ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 325.

²⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL). Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944. K 27. 1897.12.08. (48. ülés) 21. Jutalomdíjak engedélyezése a dunai árvíz alkalmával közreműködött Baranya vármegyei tisztviselők, Szinkovich Károly mohácsi főszolgabíró, dr. Buzás

2. Agrarni pokret u Dravskom trokutu 1897-1898.

Na području između Drave i Dunava koje je obuhvaćalo južne krajeve kotareva Mohač, Darda i Šikloš živjeli su Mađari, Hrvati (Šokci i Bošnjaci) te Nijemci, uz nemali broj Srba i pripadnika drugih manjina. Na prostoru uz Karašicu seljake su opterećivali isti problemi: česte poplave, stočne bolesti, filoksera. Krajem 19. stoljeća su na baranjskim planinama u općini Draž i Gajić potpuno uništeni vinogradi, koji su nekada prehranjivali ovdašnje obitelji. S obzirom na to da su livade i pašnjaci od 1891. bili stalno poplavljani, naselja Draž, Gajić, Topolje, Duboševica, Branjina, Popovac, te istočnije Luč i Benga (a zbog rukavca Dunava i Lug i Vardarac) bila su primorana na zakup pašnjaka, jer je bez njih bilo nemoguće držanje bilo koje vrste stoke. Naročito je teško bilo stanje u selima oko Karašice, jer su tamošnji pašnjaci pretvoreni u mulj. Poplava koja je 1896-1897. zahvatila Draž i Gajić uništila je skoro sav prinos kukuruza, a seljaci su samo za zakup pašnjaka trebali platiti iznos koji je odgovarao četvrtini vrijednosti njihova ukupnog stočnog fonda.²⁸ Svinjska erizipela je te godine u Gajiću i Branjini izazvala potpuni pomor svinja; u Dražu ih je uginulo 95 %, u Topolju 70 %, a u Popovcu, Karancu, Vardarcu, Lugu, Suzi i Iločcu (Illocska) jedva je ostalo nešto od stoke. Ova nesreća je naročito teško pogodila Šokce (te dijelom Srbe u Branjini, Popovcu i Iločcu, gdje su zajedno s Nijemcima činili najveći broj stanovnika), koji su od prihoda dobijenih prodajom svinja na tržnici u Osijeku i Pečuhu ostvarivali značajan prihod.²⁹ Zatim im je filoksera potpuno uništila vinograde na više godina (vrhunac je dosegnula 1898-1899. godine) pa je stanovništvo Dravskog trokuta dospjelo u veliku oskudicu i bilo je prinuđeno ići u nadnicu kako bi se prehranilo. Uza sve navedeno, još je i veliki požar opustošio Draž, Gajić, Branjinu i Kamenac, a potom je i pola Zmajevca izgorjelo u plamenu, dok su manji požari zabilježeni i u drugim selima južne Baranje. Iako se na lokalnoj razini moglo činiti da je budimpeštanska vlada bezosjećajna prema baranjskom pučanstvu, istina je nešto drukčija. Naime, požari i poplave su predstavljale golem problem. Tek dva desetljeća ranije je zbog katastrofalne poplave (1879.) skoro u cijelosti nestao treći po veličini mađarski grad, Segedin (Szeged), čiju obnovu vlada nije mogla sama financirati, pa su u pomoć pritekli bečki dvor, ali i drugi veliki europski gradovi (Beč, Berlin, Rim,

---

László és Molnár Kázmér mohácsi és Jilly Viktor dárdaí szolgabíró részére (FM). - Mađarski državni arhiv. Zapisnici Ministarskog vijeća 1867-1944. K27. (48. sjednica). 08. 12. 1897. 21. točka dnevnog reda.

²⁸ Jakab Ferkov, *A baranyai horvátok közművelődéstörténete a dualizmus korában (1867-1918)*, doktorska disertacija (Pécs, 2013), 81. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14976/ferkov-jakab-phd-2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (Pristupano: 4. studenog 2022.)

²⁹ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 366.

Pariz itd.). Slične poplave pogađale su brojna druga naselja, jer nije bila provedena regulacija rijeka. Upravo u vrijeme najveće pobune Baranjaca, vlada je na sjednici održanoj 26. siječnja 1898. raspravljala o statusu stanovnika Đurđeva i Marienfelda (kraj Mokrina, danas Teremia Mare u Rumunjskoj) koji su svojedobno evakuirani u druga naselja.³⁰ Na dnevnom redu su bile i brojne druge točke koje su se ticale pomaganja elementarnim nepogodama ugroženom pučanstvu.

Socijaldemokratski agitatori bili su Marko Barišin u Dražu, te Vinko Filakov i Marko Zlatarić u Gajiću, koji su među mještanima širili socijalistički tisak iz Mađarske i Hrvatske (*Sloboda i Prijatelj naroda* iz Zagreba, kao i *Govor Dra Milana Amruša*).³¹ Početkom 20. stoljeća baranjski je agrarni pokret u najvećoj mjeri bio oslonjen na osječki i zagrebački ogranak Socijaldemokratske stranke. Redarstvo, detektivi i doušnici redovito su javljali o stranačkim aktivnostima. Državne vlasti su zaista bile uznemirene zbog sve jače socijalističko-komunističke agitacije, pa je vlada u vrijeme intervencije u Baranji (na sjednici od 9. veljače 1898.) donijela odluku o borbi protiv širenja socijalizma i komunizma i o jačanju žandarmerije u sasvim drugom kraju zemlje, u Királyhalmecu (danas Kráľovský Chlmec u Slovačkoj), Mándoku (županija Szabolcs-Szatmár-Bereg, na samoj granici s Ukrajinom) i u „drugim opasnim mjestima”.³²

2.1. Nazareni

Uvođenjem Zakona o slobodi vjeroispovijesti, te Zakona o državnim matičnim knjigama 1. listopada 1895. u Ugarskoj je uveden civilni brak. Od tada je bilo dostatno samo sklapanje braka pred matičarem, odnosno prijaviti rođenje djeteta radi uvođenja u matične knjige.³³ Crkva je time bila pogođena, jer su u nemalom broju slučajeva izostala crkvena vjenčanja i krštenja. U južnoj Baranji su Šokci, ali i Mađari protestanti, počeli napuštati Crkvu.

³⁰ MOL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944. K 27 1898.01.26. (4. ülés) 3. A Gyurgyevo, Marienfeld, Jancza községekből az árvíz miatt elmenekült és Hertelendyfalva, Sándoregyháza, Székelykeve állami telepes községekben letelepített bukovinai székely telepéseket érintő kincstári követelések ismertetése és törlése (FM) - Mađarski državni arhiv. Zapisnici Ministarskog vijeća 1867-1944. K27. (4. sjednica). 26. 01. 1898. 3. točka dnevnog reda.

³¹ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 366.

³² MOL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944. K 27 1898.02.09. (6. ülés) 19. Intézkedések a szocializmus és a kommunizmus terjedése ellen: a Mándok, Királyhalmec községekben és egyéb veszélyes helyeken a csendőrség megerősítése (BM) - Mađarski državni arhiv. Zapisnici Ministarskog vijeća 1867-1944. K27. (6. sjednica). 09. 02. 1898. 19. točka dnevnog reda.

³³ 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. 1894. évi XXXIII. törvénycikk - 1. oldal - Ezer év történései (jogtar.hu). Pristupano: 4. studenog 2022. (Zakon o državnim matičnim knjigama).

Novine su vrlo kritički pisale o Šokcima koji su postali socijalisti (komunisti) i usto napustili vjeru. Krivce za to pronašli su u nazarenskoj sljedbi koja se iz Švicarske proširila u Ugarsku u drugoj polovini 19. stoljeća, a naročito se udomaćila u Dravskom trokutu. Karlo Matarić, župnik iz Duboševice, u siječnju 1897. nazvao je nazarene „herezom” i „antidržavnom” sljedbom.³⁴ Pristupanjem nazarenima i napuštanjem Katoličke (kao i Protestantske) Crkve prestajala je obveza plaćanja crkvenog poreza.³⁵ Da je to glavni motivirajući čimbenik za pristupanje ovoj sljedbi postalo je još jasnije kada su socijaldemokrati pored crkvenog poreza odbili plaćati i poreze za održavanje katoličkih (vjerskih) škola, što je još više produbilo pukotine između socijalista i svećenstva. U članku pod naslovom „Šokci socijalisti” pečuske novine *Pécsi Napló* tvrde da su „u Gajiću i Dražu u vezi financiranja i održavanja vjerskih škola izjavili da njima trebaju socijalistički učitelji, a postojeće ne žele plaćati”.³⁶

Jamačno su i novine pripomogle u tomu da je agrarni pokret u Dravskom trokutu proglašen „šokačkim”, a isto tako se i nazarenizam počeo prikazivati kao manifestacija nacionalnog pokreta Šokaca. List *Mohács és vidéke* je 30. siječnja 1898. u članku pod naslovom „Socijalizam naših Šokaca” pisao da se „ova sekta pojavila prije petnaestak godina i dovela je do pada povjerenja prema vjeri i svećenstvu”.³⁷ Ona zagovara da se uskrati plaćanje poreza „popovima”, da se nedjeljom ne ide u crkvu i da se mještani priključe socijalizmu. Onodobni tisak je pokušao povezati nazarenizam s agrarnim socijalizmom, tvrdeći da su nazarenci doveli do socijalizma i agrarne pobune. Novine i organi vlasti su ga smatrali jednako društveno opasnim kao i socijalizam. Naglašavalo se kako su nazarenske ideje napose rado prihvaćene u šokačkim selima, da je socijalistički agrarni pokret rasprostranjen u hrvatskim (šokačkim) selima i da on u sebi nosi hrvatski nacionalni naboj. Time se iz perspektive vlasti htjelo izbjeći priznati da se u stvari radi o društvenoj pobuni baranjskih seljaka i radnika, i to ne samo Hrvata, nego i Mađara i dakako Nijemaca (Srbi se rijetko spominju, iako su i oni u njemu sudjelovali).³⁸ Na taj način je vlast pokušala umanjiti značenje ovoga socijalnoga bunta, premda ga je shvatila vrlo ozbiljno i potrudila se ugušiti ga na različite načine. Međutim, ova tvrdnja je samo djelomično točna, jer su čak i tadašnji socijaldemokrati ovaj pokret ocijenili kao šokački.

³⁴ „Akik elhagyták őseik hitét”, *Mohács és vidéke*, 17. siječnja 1897., 6.

³⁵ Imre Lukácsy, *A laskói református egyház története* (Dárda, 1913), 81.

³⁶ „Szocialista sokacok”, *Pécsi Napló*, 8. siječnja 1898., 5.

³⁷ „Sokacaink szocializmusa”, *Mohács és vidéke*, 30. siječnja 1898., 6.

³⁸ László Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban”, *Baranyai helytörténetírás* (1982), 415.

3. „Šokačka pobuna” 1897-1898.

Pobuna, koja je tinjala od jeseni 1897. godine, izbila je u siječnju 1898. u Dražu i Gajiću te se proširila na 26 baranjskih naselja. Za cilj je imala smanjivanje zemljišnih poreza, značajno povišenje nadnica, ukidanje crkvenih poreza, a njezini vođe su isticali radikalne zahtjeve kao npr. da „više nema potrebe za svećenicima i učiteljima”, odnosno da je potrebna potpuna agrarna reforma (raniji zahtjev za usitnjavanjem baranjskih veleposjeda zamijenio je zahtjev za „ravnopravnom podjelom zemlje”).³⁹ Socijalistička agitacija i organiziranje seljaštva i radništva poprimili su masovni karakter od studenog 1897. Vođe pokreta koji je ostao poznat pod nazivom „pobuna u Dražu i Gajiću” („a darázsi, hercegmaróki zendülés”) bili su Gáspár Dobos i Josip Janković u Dražu te Marko i Mijo Zlatarić, Vinko Filakov i Mato Marjanov u Gajiću.⁴⁰ Lokalne baranjske vlasti, ali i ministarstvo u Budimpešti, Crkva, mediji, pa čak i većinsko stanovništvo, bili su vrlo neblagonakloni prema baranjskim Šokcima kao glavnim vinovnicima pobune. Iako su njihovi zahtjevi glede nužnosti rješavanja pitanja obrane naselja od izlivanja Karašice bili opravdani, ipak su vezivanje Šokaca uz nazarene, otpadništvo od Crkve, a napose tvrdnje kako im ne trebaju ni učitelji, ni svećenici, ni činovnici ako nisu socijaldemokrati, uskratili bilo kakve simpatije prema njima. Novine su pomalo podcjenjivački opisivale kako nepismeni ili polupismeni seljački vođe žele odlučivati o položaju seoske inteligencije (učitelja, svećenika, sudaca, činovnika). Budući da su pobunjenici prikazani kao Šokci (Hrvati), to jest nemađari, izostala je empatija mađarskog odnosno njemačkog seljaštva prema njima. Naročito opasnim je predstavljen protucrkvni karakter agrarnog-radničkog pokreta i činjenica da baranjski socijaldemokrati više nisu davali krstiti svoju djecu. O ovom je plemićki sudac obavijestio čak i biskupa, objašnjavajući kako Šokci ne žele da svećenici od obreda krštenja imaju ma-

³⁹ Vidi opširnije: Ferenc Pölöskei i Kálmán Szakács (ur.), *Földmunkás és szegényiparaszti mozgalom Magyarországon. 1848-1948*, sv. I (Budapest, 1962).

⁴⁰ Ovom problematikom bavili su se mnogi mađarski istraživači u vrijeme socijalizma. László Szita, ravnatelj Baranjskog županijskog arhiva objavio je najviše istraživanja na ovu temu, a usto je bio urednik povijesnih časopisa u kojima su se objavljivali prilozi slične tematike. Izdvajamo: László Szita, „A pécsi szociáldemokrata párt és szakszervezeti mozgalom újjászervezése a szerb megszállás és az ellenforradalmi rendszer bevonulása utáni időszakban”, *A Baranyai helytörténetírás* (1972), 377-428; Emil Szűts, „Adatok a megszállt Baranya-Pécs közigazgatásának helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről (1918-1920)”, *A Baranyai Helytörténetírás* (1982), 191-212; Isti, „Politikai küzdelmek a megszállt Pécsen és Baranyában”, *A Baranyai Helytörténetírás* (1983/4), 141-173; Mihályné Szabados, „Munkásmozgalom Baranyában a szerb megszállás 33 hónapja alatt: Lefkóvics Ernő visszaemlékezése”, *A Baranyai helytörténetírás* (1968), 177-189; Tamás Síkfői, „Az osztályharc és nemzetiségi kérdés néhány problémája Baranya megyében a szerb megszállás harmadik szakaszában (1919. augusztus 1. - 1921. augusztus 22.)”, *A Baranyai helytörténetírás* (1983/4), 491-511.

terijalne koristi. Ova praksa je bila naročito uobičajena kod Hrvata u Dražu, Gajiću i Podolju, te kod Mađara protestanata u Zmajevcu.

Crkvene vlasti su željele sačuvati odanost Šokaca Crkvi, pa tako tjednik *Mohač i okolica* (*Mohács és vidéke*) koji je izlazio nedjeljom obavještava 7. studenog 1897. čitateljstvo da će u župnoj gradskoj crkvi (u centru grada) uz mise na mađarskom jeziku u osam i deset sati biti slavljen i Te Deum na šokačkom jeziku.⁴¹ U gradu su se propovijedi održavale još i na njemačkom jeziku. Spomenuti list je početkom godine (br. 2. i 3.) 10. i 17. siječnja 1897. izvijestio čitateljstvo kako se među šokačkim vjernicima ubrzano širi nazarenizam, pa je zato želio pozvati Šokce u okrilje Katoličke Crkve.

Vlasti, javnost i novine su naglašavale protudržavni (protumađarski) karakter „šokačke pobune”, opasnost koju on znači za svekoliki javni poredak, nemoć žandara da uvedu red u Dravskom trokutu, zbog čega je potrebno angažirati vojsku. Novine su objašnjavale da „Šokci koristeći ideje Györgya Dózse (slavnog vođe seljačkog ustanka – op. autora) kane između sebe podijeliti isparcelirane posjede nadvojvode Friedricha”.⁴² Upravo na tom gospodarstvu je izbio jedan od najvećih štrajkova, u kojemu je sudjelovalo više stotina radnika koji su „na podstrekivanje socijalista iz Draža obustavili rad.”⁴³ Veliki župan je radi slamanja štrajka onamo uputio 300 vojnika, koji su ugušili prosvjed.

Možda je naziv „šokački” posljedica činjenice što su pobunom bila zahvaćena sva baranjska naselja u kojima su živjeli Šokci (kao većina ili bar relevantna manjina), dok primjerice u „čisto” mađarskim selima – Kotlina, Lug, Vardarac, Kopačevo, Suza – nije došlo do nemira.⁴⁴ Ali tamo pobune nije bilo jer u tim selima izlijevanje Karašice nije izazvalo toliku štetu kao u šokačkim selima.

Vlasti su vrlo zabrinuto pratile radikaliziranje stanja u Dravskom trokutu. Na zboru održanom u Dražu 10. prosinca 1897. govornici su bili Dobos, Zlatarić i Filakov, koji su pred 600 okupljenih seljaka poručili da se, ukoliko vlasti pokušaju provesti utjerivanje poreza, zvonjavom crkvenih zvona trebaju pozvati svi mještani na okupljanje. Svi trebaju doći i donijeti kose, sjekire, oruđe i oružje kojim će „ubiti ovršitelje, žandarme i redarstvenike, jer oni porez neće platiti”.⁴⁵ Plemički sudac je u svom izvješću višim vlastima

⁴¹ *Mohács és Vidéke*, god. 17, br. 45, 7. studenog 1897, 5.

⁴² Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztk”, 416.

⁴³ „Szociális zavargások Frigyes főherceg birtokán”, *Baranya* (odgovorni urednik: Lajos Perlesz), god. II, 23. siječnja 1898, 5.

⁴⁴ *Mohács és Vidéke*, god. 17, br. 5, 30. siječnja 1898, 4.

⁴⁵ „Szociális zavargások Frigyes főherceg birtokán”, *Mohács és Vidéke*, 5.

zabrinuto konstatirao da su se seljaci do tada okupljali u privatnim kućama, ali se nisu usudili održavati javne skupove bez dozvole nadležnih tijela. S obzirom na to da se više ne skrivaju, situaciju je ocijenio vrlo opasnom te je zamolio velikog župana neka naredi žurno provođenje kaznenog postupka, tim prije što su „i Nijemci počeli slijediti Šokce“.

Nekoliko tjedana kasnije, ali već 1898. godine, uz Dobosa je među Hrvatima u Dražu vodeću ulogu preuzeo Vinko Šovakov. Njega je maloposjednik Marko Kolutac optužio da mu je prijetio, pa ga je redarstvo 8. siječnja 1898. privedo u općinsku zgradu u Gajiću.⁴⁶ Saznavši za to, Dobos je odmah okupio Mađare i Hrvate iz Draža te su otišli prosvjedovati pred općinsku zgradu tražeći puštanje Šovakova na slobodu. Lokalni organi su telefonom pozvali redarstvo, koje je razbilo demonstracije. Idućeg dana je tijekom mise velik dio mještana napustio crkvu zbog propovijedi usmjerene protiv socijalista.⁴⁷ U izvještajima plemićkog suca o ovom događaju navodi se da su odnosi između gajičkog župnika (Steve Jakića) i naroda narušeni, te da su se Šokci otuđili od Crkve. U izvješću od 16. siječnja 1898. govori se o tomu da više ni žandarmerija nije u stanju vladati situacijom. Njih se u to vrijeme skoro svakodnevno pozivalo na intervencije i uglavnom su uspijevali slomiti prosvjede. No, te nedjelje su Dobos i Zlatarić u Gajiću kod crkvenog tornja okupili oko 600 mještana, ali i stanovnika Draža, Topolja, Duboševice, Podolja, Branjine i Zmajevca. Tako je u siječnju 1898. počela „šokačka pobuna“. Vlasti su se uznemirile zbog mogućnosti da okupljeni izvedu neko svetogrđe, pa je pozvano sedam žandara da ureduju. No, njih su okupljeni nezadovoljnici naružani štapovima i motkama opkolili, pa su se žandari s isukanim bajonetima i puškama „na gotovs“ (spremne za paljbu) morali povući.⁴⁸ Prethodno je jedan mjesni Šokac pozvao žandare da ne pucaju, potom se „na hrvatskom jeziku“ obratio okupljenim sunarodnjacima, koji su spustili oruđe koje su držali u rukama i pustili žandare da se povuku.⁴⁹ Bilježnik Ferenc Csebe u svom je izvješću naveo da se „tamo“ više nikomu ne može jamčiti osobna sigurnost, da je među nezadovoljnicima bio i jedan sedamdesetogodišnji Šokac naoružan vilama.⁵⁰ Veličinu opasnosti povrdila je i informacija da su se na Mohački otok iz Bačkog Monoštora, Baškuta i Čatalije naselile mađarske i hrvatske obitelji, koje su mahom pristale uz socijaliste.⁵¹ Naposljedku je voj-

⁴⁶ Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztk“, 423.

⁴⁷ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 404, fusnota br. 166.

⁴⁸ *Mohács és Vidéke*, god. 17, br. 3, 16. siječnja 1898, 4.

⁴⁹ Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztk“, 425.

⁵⁰ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 374.

⁵¹ Isto, fusnota 38.

ska ipak ugušila ovaj narodni socijalni bunt, kojim je, po policijskom izvješću, upravljalo rukovodstvo pečuške organizacije Socijaldemokratske stranke.⁵²

Mjesni i središnji organi vlasti su ovoj pobuni pristupili na različite načine. Mjesni organi su bili za represiju, a organi središnje vlasti za mirno rješenje i pomoć u prevladavanju teških životnih prilika lokalnog pučanstva. Glavni plemićki sudac (*supremus iudex nobilium*) otišao je na lice mjesta te je u svom izvješću o zatečenom stanju, poslanom velikom županu, naveo kako je razgovarao „sa Šokcima socijalistima”, predočio im je da „zastupaju pogrešne ideje” i upozorio ih „na štetne posljedice nasilja koje vrše”.⁵³ Sugovornici su mu uzvratili da se svojih ideja neće odreći, ali od nasilja će se suzdržati i „mirno očekivati rezultate napora koje ulažu njihovi vođe”. Na temelju prikupljenih informacija plemićki sudac je pripremio analizu stanja o kojoj je obaviješten i podžupan. U njoj se kao razlozi za nezadovoljstvo ističu teške materijalne prilike lokalnog pučanstva, njihovo jasno uočljivo osiromašenje i svakodnevna borba za preživljavanje. Ističe se kako socijalističke ideje u takvom okruženju imaju plodno tlo u cijelom Dravskom trokutu. Zbog toga se predlaže da vlasti poduzmu potrebne akcije kako bi se „ovdje” olakšao ljudima život. U sklopu toga treba popisati ona kućanstva i osobe koje uopće nemaju osigurana sredstva za život, a radi uspostavljanja mira potrebno je odvojiti vođe pokreta od naroda. Tako su Zlatarić, Dobos i Janković po izlasku iz zatvora dobili stalan redarstveni nadzor, te im je najstrože zabranjen bilo kakav kontakt s narodom. Gáspár Dobos se u istražnom zatvoru teško razbolio te se sklonio u okolinu Vajslova radi liječenja.

Jozsefu Tataiju, vođi nezadovoljnika u Topolju, stigla je 22. siječnja 1898. u Duboševicu „vrlo sumnjiva” pošiljka iz budimpeštanske nakladničke kuće „Népszava”. On i njegov kolega Stipo Đurin su zbog toga uhićeni, ali su pušteni jer istraga nije uspjela dokazati da su dobivene materijale namjeravali raspacavati. Međutim, kažnjeni su zbog protuzakonitog prikupljanja novčanih priloga za oslobađanje Zlatarića i Dobosa iz zatvora. Iz istog razloga su htjeli optužiti i Pavu Andrića te Jerka Peceljanina.⁵⁴

Kada se već činilo da su se strasti smirile, opet je buknuo nezadovoljstvo, izazvano obavještavanjem Šokaca o tomu da će sami morati snositi troškove žandarmerijske i vojne intervencije, jer te troškove treba snositi onaj tko je troškove izazvao. Kako je oružništvo poslano zbog smirivanja stanja na terenu, tj. zbog njihove pacifikacije, oni moraju platiti troškove. Istina, od poslanih četiri satnije, tri su vraćene natrag, ali je i ovako njihov trošak bio preveliki za potpuno osiromašena sela. Ipak, pokušaj vlasti da naplate troš-

⁵² Isto, 375; Usp. Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztk”, 427.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, 374; Usp. Szita, „Horvát (sokac), magyar, német parasztk”, 426.

kove vojske od navedenih naselja nije uspio, pa je podžupan 1899. zamolio ministra vojnih poslova neka namiri ovaj iznos, što se i dogodilo.

Baranjski agrarni pokret polučio je uspjeh utoliko što su središnje vlasti naposljetku ipak prihvatile upozorenja županijskih i mjesnih vlasti da je neophodno žurno urediti i regulirati poplavna područja između Karašice i Dunava, kako bi se izbjeglo izbijanje novih socijalnih nemira. Nakon višekratnih podžupanovih podnesaka ministar poljoprivrede Ignác Darányi je naposljetku uzeo u razmatranje podnesak-požurnicu od 3. veljače 1898. U Baranju su poslani inženjeri i radnici koji su izvršili sve potrebne pripreme radove na regulaciji Karašice, koja je provedena tijekom naredne dvije godine. Crkvene vlasti, međutim, nisu bile voljne udovoljiti traženjima ovdašnjih stanovnika; jedino je u Dražu umirovljen župnik.⁵⁵ Na njegovo mjesto imenovan je Nijemac Dezső K. Neumayer, što nije umirilo Šokce. Brnjevarski plemički sudac je 20. veljače 1898. otišao na nedjeljnu misu u Draž da poslušati propovijed tamo „in spiritualibus” poslanog administratora. Želio se uvjeriti u to idu li mještani ponovo u crkvu, što je trebao biti znak da su se strasti smirile. Prilično se iznenadio da je na misi bilo samo nekoliko starica i djevojaka, dok su ostali mještani otišli na svete mise u Topolje i Zmajevac. Šokci i Mađari iz sela su mu poručili da ne prihvaćaju administratora kojeg im je poslao biskup, nego namjeravaju sebi odabrati kapelana ili svećenika kojemu će davati manje prihode od dotadašnjih. U stvari su očekivali upute od svojih vođa, Zlatarića i Dobosa, koji su se i dalje nalazili u zatvoru. Nova detaljna istraga provedena je 8. ožujka 1898. u dvama središtima pobune (Draž i Gajić) i njome je utvrđeno da Šokci ne idu u mjesnu crkvu, nego misi pribivaju u Topolju, Batini i Zmajevcu. Kazali su da pristaju pribivati misama ako im se pošalje drugi svećenik. Potkraj godine je stanje normalizirano, a novine povodom uhićenja Józsefa Tataija iz Draža o proteklim događajima pišu kao o pobuni koju je isprovocirala manjina na teret većine mirnih Šokaca.⁵⁶ Unatoč optužbama za protudržavnu djelatnost i ugrožavanje javnog reda, nezadovoljstvo ovdašnjega seljaštva raslo je i narednih godina, a napose zbog aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, kada je mobilizirano više tisuća baranjskih zemljoradnika i nadničara.⁵⁷ Osim toga je nastavljeno iseljavanje Baranjaca u Slavoniju, jer su po vrlo povoljnim cijenama mogli kupiti zemljišta veličine od 10 do 25 jutara.⁵⁸ Teške materijalne prilike dovele

⁵⁵ *Mohács és Vidéke*, god. 17, br. 10, 6. ožujka 1898, 4.

⁵⁶ *Mohács és Vidéke*, god. 17, br. 49, 27. studenog 1898, 5.

⁵⁷ Szita, „Horvát (sokac), magyar, német paraszток”, 365.

⁵⁸ Attila Márfi, „Doba absolutizma i dualizma (1850-1918)”, u: Živko Mandić ur., *Podravski Hrvati 1* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1988), 215-277, 266-268; József Kanyar, *Népkutatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában (1770-1868)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 416.

su do učestalih štrajkova, sukoba i redarstvenih intervencija. Zadnji izgred na nadvojvodinom baranjskom posjedu je uoči Prvoga svjetskog rata izbio u lipnju 1913. kada su žeteocima odbili isplatiti nadnice za one dana kada im nisu uspjeli osigurati posao. Došlo je do sukoba u kojem je vođa radnika Marin Sulić izboden od strane voditelja žetve N. Gyursványa. Žandari su nasilno ugušili štrajk i oružjem natjerali 160 žetelaca na nastavak žetve.⁵⁹

4. Okupacija Baranje i tzv. srpski popis stanovništva

Prihvatanje socijaldemokratskih ideja koje je dovelo do udaljavanja Šokaca od Crkve, njihovo pristajanje uz nazarensku sljedbu, ili pak prelazak na pravoslavlje u slučaju santovačkih Šokaca, slabili su hrvatski kolektivni identitet i njihovu kulturnu baštinu. Naime, za nastanak nacionalne svijesti kod južnoslavenskih naroda karakteristično je bilo izjednačavanje vjerskoga i nacionalnoga identiteta, naročito kod Hrvata, Srba i Muslimana (Bošnjaka). Tako su se katolici izjašnjavali kao Hrvati (Šokci, Dalmatini-Bunjevci), pravoslavci kao Srbi, a muslimani kao Bošnjaci (ovaj naziv je izmislio gubernator BiH i austro-ugarski ministar financija Benyámin Kállay kao zajednički naziv za sva tri bosansko-hercegovačka naroda, ali su se s njim identificirali samo muslimani).

Kada su nakon potpisivanja Beogradskog sporazuma 13. studenog 1918. Srbi odmah počeli s okupacijom tadašnje južne Ugarske, već su imali zacrtani plan budućih granica na potezu Temišvar – Novi Segedin – Baja – Pečuh – Barča.⁶⁰ Budući da na početku Pariške konferencije novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nije bila međunarodno priznata, nju je zastupala Kraljevina Srbija.⁶¹ Zato je i okupaciju južne Ugarske izvela „srpska vojska“, pa taj izraz koriste i sve ondašnje novine, kao i stručne publikacije.⁶² U lipnju 1919. je na Mirovnoj konferenciji međunarodno priznata Kraljevina SHS, pa je od tada mađarske tiskovine i politički krugovi ponekad nazivaju „jugoslavenskom“ državom (iako ona pod tim nazivom postoji tek od 1929.), ali se za vojsku sve do konca okupacije 1921. godine uglavnom koristi naziv „srpska vojska“.⁶³ S obzirom na to da su sile Antante odlučile da će se granice između Mađarske i Kraljevine SHS povlačiti po etničkom načelu, srpski etnograf Jovan Cvijić u ime beogradske delegacija na prvoj sjednici Odbora

⁵⁹ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 366.

⁶⁰ Emil Szűts, *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság* (Pécs, 1991), 17.

⁶¹ Ante Trumbić, *Problemi hrvatsko-srpskih odnosa* (München, 1959), 82.

⁶² Mária Ormos, „A belgrádi katonai konvencióról”, *Történelmi Szemle* 22/1 (1979), 12-38.

⁶³ Bogdan Krizman, „Međunarodno priznanje Jugoslavije 1919. godine”, u: *Istorija XX veka: Zbornik radova III* (Beograd, 1962), 272-274; Livia Kardum, „Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Politička misao* XXIII/3 (1986), 119-130, ovdje 127.

za rumunjska i južnoslavenska pitanja, održanoj 25. veljače 1919., izjavio je da državni popis iz 1910. ne sadrži vjerodostojne podatke. Iznio je da u Bačkoj Srbi i Bunjevci čine većinu stanovništva, a u Subotici ih ima sedamdeset tisuća.⁶⁴ Ovaj broj su Mađari ocjenjivali pretjeranim, da je po službenim podacima u gradu živjelo 58,6 % Mađara. No, beogradska delegacija je osporila istinitost službenog popisa te je održala tzv. „srpski popis stanovništva”. On je trebao dokazati da su istinite tvrdnje južnoslavenskih naroda o njihovoj brojnosti na narečenim područjima, kako je to navedeno i u „Rezoluciji nezavisnih Srba i Hrvata iz južne Ugarske” koja je usvojena „na pouzdaničkom sastanku” održanom 2. listopada 1918. U njoj se kaže:

„1. U doba preustrojstva Austro-Ugarske monarhije, dok je narodima Austrije i vladajućem plemenu mađarskom omogućeno da izraze jasno svoje političko stanovište, Srbima i Hrvatima (Bunjevcima i Šokcima) u južnoj Ugarskoj, koji u ugarskom parlamentu nemaju ni jednog svoga poslanika, oduzeta je mogućnost, da se putem javnog zbora ili putem svojih javnih organa izjasne u pitanju samoodredjenja naroda, jer je ugarska vlada ukinula slobodu javnog sastajanja i slobodu štampe, te po 171-173 §§. V.-og zak. čl. iz g. 1878 deliktom draženja i veleizdaje progoni svakoga, koji bi u duhu općeg narodnog stanovišta pokušao da se javno izrazi u pitanju narodnog samoodredjenja.

2. S obzirom na gornje prilike, nezavisni Srbi i Hrvati iz južne Ugarske, rešili su, da se radi zauzimanja općeg političkog stanovišta Srba i Hrvata u južnoj Ugarskoj skupe na pouzdaničkom sastanku na kom jednoglasno izjavljuju da smatraju jedino mirovnu konferenciju za merodavnu u pogledu rešenja jugoslovenskog pitanja, a u vezi sa Bačkom, Banatom i Baranjom, kao budućim sastavnim delom slobodne zajedničke države sviju Jugoslovena.

3. Osudjuju svako ono političko istupanje, koje u jugoslovenskom pitanju, a u vezi sa Bačkom, Banatom i Baranjom ne stoji na napred označenom stanovištu, jer samo tako stanovište odgovara općem političkom shvatanju sviju Srba i Hrvata u južnoj Ugarskoj.”⁶⁵

Spomenuta rezolucija objavljena je 20. listopada 1918. u osječkom *Jugu* (br. 188 iz 1918.), dakle istovremeno s priopćavanjem vijesti o konstituiranju Narodnog vijeća u Zagrebu.

Ne treba stoga čuditi što je tzv. srpski popis stanovništva iz 1919. donio upravo onaj broj koji je unaprijed projiciran.⁶⁶ Ravnatelj subotičkog Povije-

⁶⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom* (Novi Sad, 1975), 278.

⁶⁵ Marina Štambuk-Škalić i Zlatko Matijević (prir.), „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. Izabrani dokumenti”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 14 (2008), 71-596, ovdje 476-477. <https://hrcak.srce.hr/file/46053>

⁶⁶ Béni L. Balogh, „A bácskai-baranyai-drávai határral kapcsolatos bizottsági viták”, u: *A trianoni békediktátum története hét kötetben*, sv. I/II, ur. László Gulyás (Szeged, 2021), 178.

snog arhiva Stevan Mačković ističe da je 1919. popisana najveći broj Bunjevača u povijesti grada, koji slične omjere nije više nikada uspio ponoviti.⁶⁷

Nakon što je beogradska vlada okončala „popis stanovništva” i dobila podatke koje je htjela, zatražila je da se granična crta povuče pravcem Santovo – Lipovo – Villány – Semarton – Miholjac.⁶⁸ Ovaj prijedlog je beogradska delegacija prezentirala na ponovno sazvanom rumunjsko-jugoslavenskom odboru, koji je na savjetovanju održanom od 17. do 26. srpnja 1919. Dravski trokut dodijelio Kraljevini SHS.

Radi uvida u ovaj proces nudimo kratki prikaz rezultata službenog popisa stanovništva u Dravskom trokutu (i nešto širem području Baranjske županije) 1910. godine, te popisa koji su izvršile okupacijske vlasti 1919. godine.⁶⁹

4.1. Državni popis stanovništva 1910. godine

Zadnji popis stanovništva „Zemlja Krune Svetog Stjepana” (A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása) proveden je u siječnju 1910. godine temeljem Zakonskog članka VIII. iz 1910.⁷⁰ Spomenuti naziv države sadržavao je u sebi dvije teritorijalne jedinice (Ugarsku i Hrvatsku) i dva politička naroda (Mađare i Hrvate). Slijedom toga je temeljem članka 2. Zak. članka VIII. iz 1910. u Hrvatskoj popis proveo Zemaljski statistički ured, a nadzor nad njim je provodio hrvatski ban,⁷¹ dok je na razini cijeloga ugarskoga dijela Dvojne monarhije ova zadaća bila u nadležnosti Ugarskoga kraljevskog središnjeg statističkog ureda. Svaki državljanin je ispunjavao popisnicu s 29 pitanja i više potpitanja. Rezultati popisa objavljeni su u šest knjiga (od 1912. do 1920.) na 5.186 stranica. S obzirom na to da ovaj popis već stotinjak godina izaziva prijepore u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji, odlučili smo analizirati originalne rezultate popisa (dakle ne internetske izvore ili podatke iz drugih izvora), i to prije svega podatke o nacionalnom sastavu stanovništva, koji su prezentirani u prvom svesku.

⁶⁷ Stevan Mačković, Popis “naroda” u Subotici, 1919. <https://stevanmackovic.wordpress.com/popis-stanovnistva-u-subotici-1919/>. (Preuzeto: 20. svibnja 2023.)

⁶⁸ Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak (prir), *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Konferenciji mira u Parizu 1919-1920*, Građa – Institut društvenih nauka (Beograd, 1960), 130.

⁶⁹ Detaljne podatke obaju popisa po pojedinim naseljima vidi: László Heka, „Baranjsko pitanje na mirovnim pregovorima u Parizu: Poredbena analiza popisa stanovništva Baranje iz 1910. i tzv. srpskog popisa stanovništva iz 1919.”, *Povečalo* 4 (2022), br. 26, 9-44.

⁷⁰ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai*, Magyar Statisztikai Közlemények, sv. 42 (Budapest: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912).

⁷¹ 1910. évi VIII. törvénycikk - az 1910. évi népszámlálásról. (2. §.) [getpdf\(jogtar.hu\)](https://getpdf.jogtar.hu). (Pristup 15. X. 2022.)

Po rezultatima toga potpisa Ugarska je imala 20.886.487 stanovnika, od kojih u Mađarskoj 18.264.533, a u Hrvatskoj 2.621.954.⁷² Kategorizacija je obavljena na temelju izjašnjavanja o materinskom jeziku, pod kojim se smatrao „jezik koji smatrate vašim, jezik koji najradije i najčešće koristite“.⁷³ Popis je predvidio nacionalno izjašnjavanje u pogledu sedam jezika/nacija (po sljedećem redoslijedu): Mađari, Nijemci, Slovaci (Toti), Rumunji (Vlasi), Rusini (Ruteni), Hrvati i Srbi, dok su drugi jezici upisivani u osmu rubriku pod naslovom „ostali“. U ovoj posebnoj rubrici su popisani brojni baranjski Šokci te bački Bunjevci, Dalmatini i Šokci. U Baranji su u ovu rubriku u najvećem broju upisivani Šokci, te u nešto manjem broju Romi (tada pod nazivom „Cigani“). Sukladno Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (hrvatski Zak. članak 1. iz 1868., a mađarski Zak. članak 1868:XXX.), unutar ugarskoga dijela monarhije hrvatski je bio službeni jezik, zajedno s mađarskim, a Hrvati su priznati za politički narod, dok su u austrijskom dijelu države Srbi i Hrvati popisivani pod zajedničkim imenom i kao govornici jednog, srpskog/hrvatskog jezika.⁷⁴ Zato je i metodologija popisa u dvjema polovinama monarhije bila različita, što je dakako utjecalo na etničku sliku na razini cijele Dvojne monarhije. U Baranjskoj županiji su se Hrvati u južnom dijelu županije izjašnjavali uglavnom kao Šokci, a u središnjem dijelu županije, u naseljima oko Pečuha su pak naveli hrvatski kao svoj materinski jezik. Kao zanimljivost navodimo da je u razdoblju od deset godina (1900-1910.) broj Hrvata u Baranjskoj županiji smanjen s 14.662 (1900. godine) na 9.471 (1910.). Međutim, oni nisu „nestali“, niti su se pomađarili, nego su „postali“ Šokci. Naime, 1900. je u županiji bilo 10.686 „ostalih“ (mahom Šokaca), a 1910. njih 16.036.⁷⁵ Ovaj prelazak iz jedne u drugu narodnosnu kategoriju vjerojatno je bio posljedica političkih prilika, jer je 1900. bilo manje „nepoželjno“ izjašnjavati se Hrvatima nego 1910., kada su hrvatsko-mađarski odnosi već teško narušeni. No, svakako bi valjalo pronaći razumno objašnjenje zašto su se pripadnici istoga naroda u Mohačkom kotaru i u Dravskom trokutu dominantno izjašnjavali kao Šokci (a i danas se tako izjašnjavaju), a oni u okolici Pečuha kao Hrvati.⁷⁶

⁷² *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, 1. A 2.

⁷³ Zoltán Györe i Attila Pfeiffer, „Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLII/2 (2017), 94.

⁷⁴ Vidi: Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra* (Zagreb: Srednja Europa, 2019); Ladislav Heka, *Osam stoljeća Hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu* (Szeged – Subotica: Hrvatsko-mađarska kulturna udruga András Dugonics Segedin, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata Subotica i Hrvatsko akademsko društvo Subotica, 2011).

⁷⁵ Popis stanovništva 1910., 22.

⁷⁶ Mária Csókáné Prakatur: *A mohácsi sokác nyelv szótára - Rječnik govora mohačkih Šokaca*, doktorska disertacija (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2013), 11.

Možda je u to vrijeme (1910.) zbog teško narušenih hrvatsko-ugarskih odnosa bilo „bezbolnije“ izjasniti se Šokcima, jer su oni uvijek smatrani „dobrim Mađarima“, pa su na taj način ovdašnji stanovnici htjeli poručiti da su lojalni državljani Ugarske. Valja napomenuti kako su Mađari za stanovnike Baranje i Podravine (štokavce i kajkavce) koristili nazive Hrvat i Šokac, a u Pečuhu i Kukinju još i naziv Bošnjak. Stanovnike Duboševice (Dályoka) većina autora naziva Šokcima, a akademik Elek Fényes (1807-1876.) u 19. stoljeću bilježi da je „Dályok, hrvatsko selo u Baranjskoj županiji s 1700 katolika“.⁷⁷ Ovo ističemo samo stoga što su se mještani dominantno izjašnjavali kao Šokci.

Po popisu iz 1910. godine Baranjska županija je imala površinu od 5.106 km² s 302.423 stanovnika i 233 vojnika, a municipij Pečuh je imao 47.844 građana i 1.978 vojnika. Po materinskom jeziku (nacionalnom sastavu) u županiji je popisano 158.031 Mađar, 105.941 Nijemac, 230 Slovaka, 24 Rumunja, 0 Rusina, 9.471 Hrvat, 12.923 Srbina i 16.036 ostalih (uglavnom Šokaca). Bilo je 230.813 rimokatolika (i 141 grkokatolik), 39.028 kalvina, 13.444 evangelika, 13.880 pravoslavaca, 59 unitarijanaca, 4.802 izraelita i 489 ostalih.⁷⁸

U Dravskom trokutu je, u kotaru Branjin Vrh (Baranyavár, lokalni Hrvati i Srbi ga nazivaju Brnjevar, pa i mi često koristimo taj naziv), koji je najvećim dijelom 1920. pripojen Kraljevini SHS, u 37 naselja popisano 49.135 stanovnika. Najviše je bilo Nijemaca (19.804) i Mađara (18.203), uz 7.226 Srba, te 486 Hrvata odnosno 3.347 ostalih (uglavnom Šokaca). Šokci („ostali“) su bili najbrojnija zajednica u kotarskom sjedištu Branjinom Vrh, gdje je od ukupno 1.496 stanovnika njih bilo 1.013. U Šumarini (Benga, Benge) bilo je 500 stanovnika (454 rimokatolika), od kojih 221 Šokac. U Luču je od 1.138 mještana bilo 730 Šokaca. U Batini (Batina Skela) bilo je 1.864 Mađara, 256 Nijemaca i 613 Šokaca, odnosno ukupno 2.691 rimokatolik. U Dardi, kao najbrojnijem mjestu u kotaru (3.362), pod rubrikom ostali zajedno su popisani „Cigani“ i Šokci, ali ih je i tako bilo samo 134. Najviše je bilo Mađara (1.334), Nijemaca (1.062) i Srba (822). Mjesto je bilo većinski katoličko (2.248 rimokatolika) uz 890 pravoslavaca. U Mohačkom kotaru je od 56.852 stanovnika također najviše bilo Nijemaca (21.951) i Mađara 20.699) uz 4.312 Srba te 421 Hrvata i 9.500 ostalih (najvećim dijelom Šokaca, uz značajan dio romske populacije). U ovom kotaru je Duboševica (Dályok) bila „najšokačkije“ selo, u kojemu je od 1913 duša bilo 1.490 Šokaca, 250 Mađara, 103 Nijemca i 69 Srba (od kojih

⁷⁷ Elek Fényes, *Magyarország geográfiai szótára*. Dályok | Magyarország geográfiai szótára – Fényes Elek | Kézikönyvtár (arcanum.com). (Pristupano: 15. lipnja 2022.)

⁷⁸ László Heka i Ildikó Szondi, „Drávaszög (és Bácska) elcsatolása a népszámlálás(ok) tükrében“, *Miskolci Jogi Szemle* 17/4 (2022), 22-43, ovdje 28; Ladislav Heka, „Popis stanovništva iz 1910. i njegove povijesne i pravno-političke reminiscencije“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 13 (2021), 45-71.

deset katolika). Draž je od 2.259 stanovnika imao 1.442 Šokca, što je utjecalo na to da je i ovo mjesto ušlo u sastav južnoslavenske države. Interesantno je da je u selu popisano 39 pravoslavaca, ali se samo njih troje izjasnilo Srbima. Gajić je treće šokačko selo iz Mohačkog kotara koje je ušlo u sastav Kraljevine SHS. U njemu je od 1.266 stanovnika bilo 995 Šokaca uz 262 Mađara i 9 Nijemaca. Kotarsko sjedište Mohač je od 17.072 stanovnika imao 10.634 Mađara, 2.081 Nijemca, 809 Srba, te 3.417 ostalih, mahom Šokaca, koji su bili druga po veličini etnička skupina, brojnija i od Nijemaca. I ovdje se jedan dio pravoslavaca nije izjašnjavao Srbima (ukupno 102 osobe), nego pripadnicima neke druge nacionalnosti. Naposljetku, spomenimo i selo Podolje, koje je imalo mađarsku većinu, ali se nalazi u okruženju šokačkih sela Topolja, Gajića i Draža, pa je zemljopisni položaj uvjetovao pripajanje južnoslavenskoj državi (danas je skoro opustjelo, ima samo 140 stanovnika, a prije više od sto godina je u selu živjelo 892 Mađara i 298 Šokaca). Hrvata je u kotaru Branjin Vrh upisano ukupno 486, u kotaru Mohač 421, a u kotaru Hegyhati samo 72. U Pečuškom i Šikloškom kotaru su Hrvati bili većinsko stanovništvo u Ati (22 kilometra od Pečuha), Kozaru, Kulinju, Nemetiju (od 1976. je u sastavu Salante), Pécsudvardu, Poganu, Semelju, Šarošu (Magyarsaros), te skoro istobrojni s Mađarima u Birjanu, Lotaru i značajna manjina u Belvaru. U Pečvaradskom kotaru su imali većinu u Katolju, značajnu manjinu su činili u Monjorodu i Püspökmárok (od 1950. Erdősmárok), a u Šikloškom kotaru su apsolutnu većinu imali u Kašadu, Baranjskom Petrovom Selu (tada Petarda) i Torjancima. Ova potonja dva sela su zbog zemljopisnog položaja 1920. pripala Kraljevini SHS, a nekoliko kilometara sjeverniji Kašad je ostao u Mađarskoj.⁷⁹

Beogradska vlada je 1919. ovaj popis stanovništva proglasila nevjerodostojnim, pa je u ožujku 1919. naložila provedbu novoga popisa pučanstva na okupiranim područjima. On je trebao potvrditi opravdanost planirane aneksije i dokazati da Južni Slaveni čine većinu stanovnika u Baranji, ili barem u njezinom južnom dijelu.⁸⁰ Stoga su u Bačkoj i Baranji održani masovni zborovi građana na kojima su vodeći ljudi iz hrvatske i srpske zajednice (uključujući i katoličke svećenike) poticali stanovništvo na izdvajanje iz Kraljevine Ugarske. Za tu je svrhu Gradsko vijeće Novog Sada sastavilo i 1. veljače 1919. tiskalo popisne listiće na ćirilici. Upitnik je sadržavao pitanje o nacionalnosti i vjeroispovijesti, je li obitelj popisnika slavenskoga podrijetla, odnosno je li netko od roditelja glave obitelji bio slavenskoga podrijetla. Radojka Gorjanac, koja je u više radova istraživala taj popis, primjećuje da su popisne listiće skoro bez izuzetka popunjavali sami popisnici, a nerijet-

⁷⁹ Heka, „Baranjsko pitanje”, 9-44.

⁸⁰ Ferenc Gergely i Mihály Kóhegyi, *Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái 1918-1921 között* (Baja, 1974).

ko su i potpisivali listić „umjesto popisane osobe”.⁸¹ Dodaje da su u rubrike „nacionalnost” i „vjeroispovijest” upisivani „iznenađujući” podatci kao što su „Srbin katolik” i „Srbin – protestant (kalvin)”, nadalje da su „slavenizirali neka prezimena, pa je tako Wagner postao Vagnerović, Schmidt Šmitović, a Nagy Veljković”. Uvedena je i kategorija „Slaven”. Iako su lokalne novine uvjeravale javnost da se spomenutim popisom želi samo utvrditi točan broj jugoslavenskog pučanstva, ipak to objašnjenje mnogi Baranjci nisu prihvatili. Znatno broj njih se nije uopće odazvao popisu, naročito u Pečuhu, a nemali broj je odbio potpisati popisne listiće jer nisu znali pročitati što na njima piše. Zbog toga su ih okupacijske vlasti privede u srpsko zapovjedništvo.⁸² List *Pécsi Napló* je nastojao umiriti Baranjce tvrdeći da u Pečuhu stanuju uglavnom Mađari, pa će popis to i pokazati.⁸³ No, pečuški *Dunántúl* je upozoravao da popis vrše isključivo Srbi, koji „žele pokazati da Pečuh nije mađarski grad, pa zato u popisni listić ne upisuju stvarno stanje, to jest izjašnjavanje anketiranih o svojoj nacionalnosti, nego na temelju prezimena sami određuju tko je koje nacije. Tako se Kosići upisuju kao Srbi, a Hoffmani, Öberhammeri itd. kao Nijemci.”⁸⁴ Međutim, autor zaključuje da će se ta makinacija „raspoznati i za zelenim stolovima tvoraca mira u Parizu”.⁸⁵ Pokazalo se da je to bilo optimističko razmišljanje s njegove strane.

4.2. Srpski popis stanovništva iz 1919.

Srpski popis stanovništva karakterizira nizak broj popisanoa pučanstva, naročito u gradu Pečuhu. Razlog tomu je u manjkavostima popisnog listića, a napose u sveopćem nepovjerenju prema vojnoj okupaciji i okupacijskim službenicima koji su obavljali popis. Vladin povjerenik je 24. travnja 1919. izvijestio velikog župana da na temelju popisa u Baranji živi 362.909 osoba. Od toga njih 56.120 u gradu Pečuhu, 32.640 u Pečuškom kotaru, 39.015 u kotaru Pečudvard (*Pécsudvard*), 53.857 u Mohačkom kotaru, 38.956 u Šikloškom kotaru, 36.529 u kotaru Selurinac (*Szentlőrinc*) te 52.135 u kotaru Darda.⁸⁶

Budući da mnogi Mađari nisu sudjelovali u popisu stanovništva koje su provele okupacijske vlasti, to je automatski značilo manji udio mađarskog pučanstva u popisu. Broj Nijemaca nije pretrpio značajnija odstupanja, ali je

⁸¹ Radojka Gorjanac, „Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában”, *Baranyai Helytörténetírás* (1982), 466.

⁸² Isto, 464.

⁸³ „Népszámlálás Pécssett”, *Pécsi Napló*, 13. ožujka 1919. Priopćila: Gorjanac, „Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában”, 464.

⁸⁴ „Népszámlálás folyik Pécssett”, *Dunántúl*, 14. ožujka 1919.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Gorjanac, „Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában”, 513.

porastao udio južnoslavenske populacije. Razlog tomu je dijelom i u činjenici što se ljudi nerado izjašnjavaju pripadnicima manjinskog naroda (kako su se Mađari pod srpskom okupacijom mogli osjećati), a posebno ne u okolnostima kada je izvjesno da bi se njihov zavičaj mogao odcijepiti od Mađarske, ili postati nekakva srpsko-mađarska autonomna teritorijalna zajednica (što je pokušano stvaranjem „republike” 1921. godine, a kao ideja je postojalo i devedesetih godina 20. stoljeća).⁸⁷ U Dravskom trokutu je popis iz 1919. prikazao znatno drugačiji nacionalni sastav nego što ga je utvrdio službeni popis, ali ipak ne u tolikoj mjeri kao u okolici Pečuha, gdje su zabilježeni brojni Srbi i Hrvati kalvini, a ponegdje je čak i kalvinski svećenik Srbin (?!).⁸⁸ „Proizvodnja” Srba naročito je uočljiva na primjeru *Batine*. Srpski popis je smanjio broj Mađara za više od tisuću, od apsolutno većinskog naroda sveo ga je na manjinu, broj Šokaca je prepolovljen, a broj Nijemaca blago uvećan. Službeni popis, uz 11 Hrvata i 10 Srba, navodi među „ostalima” 613 duša, mahom Šokaca.⁸⁹ Iako je u selu po službenom popisu bilo samo deset Srba, ipak 1919. srpski popisivači bilježe 255 „srpskih obitelji” i 1050 „Srba”, od kojih su 254 obitelji (1041 osoba) rimokatolici, jedna obitelj je izraelitska (tri osobe), a pravoslavaca je ukupno šest (raspoređenih unutar pojedinih obitelji). Tako su Srbi 1919. „postali” većinsko stanovništvo *Batine*.⁹⁰

5. Pripojenje Dravskog trokuta Kraljevini SHS

Agrarni pokret u šokačkim selima pridonio je popularizaciji socijalističkih ideja u cijeloj tisućgodišnjoj županiji, a stvorene partijske ćelije postale su baze agrarsocijalističkog pokreta. Ne treba čuditi da su nakon pada Sovjetske Socijalističke Republike Mađarske (*Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság*) 1. kolovoza 1919. (postojala je 141 dan) mnogi članovi vlade i simpatizeri socijalističkih ideja sklonište pronašli upravo ovdje.⁹¹ U okupiranom dijelu Baranje su se priključili postojećim socijaldemokratskim stranačkim organizacijama. U nakani pridobivanja baranjskog pučanstva za pripojenje Kraljevini SHS beogradske vlasti su se oslonile upravo na bivšu

⁸⁷ O idejama baranjske autonomije vidi: Emil Szűts, „Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921”, *Baranyai Helytörténetírás* (1986), 299-322.

⁸⁸ Popis stanovništva 1910., 34.

⁸⁹ Isto, 3.

⁹⁰ Autorova komparativna analiza podataka iz službenog popisa stanovništva 1910. i iz tzv. srpskog popisa stanovništva.

⁹¹ Pod ovim nazivom je država postojala u razdoblju od 21. ožujka do 1. kolovoza 1919. Naziv je postao služben Ustavom od 6. srpnja 1919., koji je prvi mađarski pisani ustav. Mađarska je do tada bila ustavna monarhija s povijesnim (nepisanim) ustavom, koji je vrijedio i u Hrvatskoj.

mađarsku (socijalističku) vladu, te na baranjske Južne Slavene.⁹² U konačnici je šokački agrarni pokret uzročno-posljedično imao važnu ulogu u otkidanju Dravskog trokuta od ostatka starodavne Baranjske županije. Držimo da su proskripcija Šokaca i optužbe da su protudržavni elementi pridonijeli njihovu pristajanju uz jugoslavensku državu. Mađarska je, naime, jugoslavensku ideju smatrala najvećom opasnošću za očuvanje svoga teritorijalnog integriteta, ali i Dvojne monarhije uopće. Srpski popis stanovništva je također pokazao želju velikoga broja Šokaca za priključenjem novostvorenoj jugoslavenskoj državi. Veliki župan je iz Pečuha 11. travnja 1919. pismom obavijesti mirovnu delegaciju u Parizu o tomu da je u Pečuhu održana narodna skupština na kojoj je jednoglasno odlučeno da se „u ime više od sto tisuća baranjskih Srba i Šokaca“, na temelju prava naroda na samoopredjeljenje zatraži pripojenje Baranje s gradovima Pečuhom i Mohačom „Srbiji“. „Zahtjev za pripojenje Srbiji potpisao je predsjednik odbora i narodne skupštine dr. Todor Andrić.“⁹³ O tomu da su se Šokci odlučili za jugoslavensku državu izvijestio je vojnog ministra generala Stevana Hadžića u pismu od 1. srpnja 1919. prosvjetni nadzornik u okupiranoj Baranji Milan Đ. Čosić, pišući mu: Šokci su „izabrali nas“, jer su oni „meso od našeg mesa i krv od naše krvi“.⁹⁴ Poznavajući osjetljivost Šokaca-Hrvata prema agrarnom pitanju, iz Novog Sada su vladini povjerenici uvjerovali Baranjce da će „u budućoj im domovini“ biti provedena agrarna reforma i podjela zemlje te da će biti riješene poteškoće ovdašnjih seljaka čim Baranja bude u sastavu Kraljevine SHS. Zapisnik o sjednici baranjskih Šokaca i Srba održanoj u Pečuhu 12. srpnja 1919. u povodu proslave rođendana kralja Petra I. također svjedoči o šokačkom oduševljenju zbog pristupanja jugoslavenskoj državnoj zajednici. Kako u izvješću s toga skupa stoji, radilo se u biti o sjednici za priključenje Baranje „Jugoslaviji“. Nakon odluke o upućivanju rođendanskih čestitki i pjevanja napitnica kralju Petru i Kraljevini SHS u čast, naknadno se (nakon zaključivanja zapisnika) za riječ javio Juraj Folnegović, župnik iz Vršende i borac za jugoslavensku „stvar“. Njegov govor o „troimenom“ narodu izazvao je oduševljenje među Šokcima i Srbima.⁹⁵ Slijedom toga je Vlada Kraljevine SHS 22. listopada 1919. zatražila priključenje cijele Baranje zajedno s Mohačem i Pečuhom.⁹⁶ U tomu je uživala potporu mađarskih komunista i socijalista koji su uživali srpsku zaštitu. Naime, srpske okupacijske vlasti (vladin povjerenik) su od 1. rujna 1919. dopustile funkcioniranje i političko djelovanje Pečuške socijaldemokratske

⁹² Szűts, *Az elmerült sziget*, 17.

⁹³ Árpád Hornyák: *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről. Dokumentumok* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 1921), 87-88.

⁹⁴ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 136.

⁹⁵ Isto, 140-141.

⁹⁶ Isto, 211.

stranke, iako je srpska kraljevska vlada, dakako, bila apsolutno antikomunistička. Pečuška socijalistička stranka (PSS) osnovana je 25. veljače 1920. u pečuškoj središnjici Socijaldemokratske stranke. Činili su je predstavnici različitih usmjerenja (kršćanski socijalisti, komunisti, građanski radikali, socijalisti) koji su promišljali o budućoj sudbini okupiranih krajeva. Ova socijalističko-komunistička stranka je na temeljima lenjinizma počela organizirati stranačke organizacije.⁹⁷ Među prvima je ustrojena organizacija u Čemincu s 500 članova, a već u lipnju 1920. stranka je imala 285 partijskih ćelija. U Pečuh i Baranju su se doselili komunisti-socijalisti iz drugih dijelova Mađarske, ali i iz Austrije, Čehoslovačke i Njemačke, pa je tako u gradu djelovalo više tisuća mađarskih, njemačkih, srpskih, hrvatskih, čeških, slovačkih, talijanskih, slovenskih i austrijskih komunista. Ustrojavanje i djelovanje komunističkih partijskih ćelija izazvalo je konsternaciju kod država Antante, koje su pozvale francuske i srpske okupacijske vlasti da odmah dokinu komunizam u Baranji, prije nego što se on proširi po Europi. Kraljevina SHS je 9. svibnja 1920. počela s izručivanjem mađarskih komunista Budimpešti, tako što su ih vlakovima odvozili na drugu stranu demarkacijske crte. Mađarska vlada je nakon potpisivanja Trianonskog mirovnog sporazuma pozvala okupacijske srpske vlasti (20. lipnja 1920.) da žurno dokinu mađarski komunistički pokret, napose u pečuškim rudnicima. Međutim, Beograd je, svjestan da će po mirovnom ugovoru veći dio Baranjske županije pripasti Mađarskoj, zaigrao na kartu ovdašnjih socijalista. Međutim, većina stranačkog članstva nije bila protumađarski raspoložena i oduprla se aneksiji. Stoga je okupacijska vlast 24. prosinca 1920. počela s deportacijom komunista preko demarkacijske crte, a 30. prosinca je objavljena i poznata naredba pod nazivom Obznana, kojom je zabranjen rad komunističke stranke te je izvan zakona stavljena komunistička agitacija. Nakon povratka mađarske vlasti u Pečuhu je 16. veljače 1922. godine obnovljena Socijaldemokratska stranka.⁹⁸

51. Baranjsko-bajska srpsko-mađarska republika

Nakon što je Trianonskim sporazumom Dravski trokut odcijepljen, a najveći dio županije je ostao u sastavu Mađarske, pečuški gradonačelnik Béla Linder je u memorandumu poslanom silama Antante priopćio ideju o

⁹⁷ Lajos Arday, „Dokumentumok a jugoszláv-magyar határ kialakulásáról (1918–1919)”, *Századok* 116/2 (1982), 323–339; István Gyánti, „Száz éve, 1921. augusztus 22-én ért véget Pécs és Baranya megye szerb megszállása”, Baranya Vármegyei Levéltára. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/szaz_eve_1921_augusztus_22_en_ert_veget_pecs_es_baranya_megye_szerb_megszallasa; Kázmér Horváth, *Délbaranya és a Trianoni békeszerződés revíziója* (Pécs, 1931); László Kóvágó: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).

⁹⁸ András Babics i László Szita (ur.), *Válogatott dokumentumok a baranyai–pécsi munkásmozgalm történetéhez. 1918–1929* (Pécs, 1970), 243–246.

posebnoj baranjskoj republici, koja se u srpskoj politici provlačila sve do devedesetih godina 20. stoljeća. Obavijestio ih je da Baranjski ne žele živjeti u Mađarskoj, nego će biti posebna republika pod „zaštitom Jugoslavije“ i poslužiti će kao ogledni primjer državljanima „buduće Mađarske“.⁹⁹ Međutim, sile Antante su odbile svaku pomisao da Pečuh i Baranjska županija pripadnu Kraljevini SHS. Zamjerale su Kraljevini SHS što u svojoj zemlji čeličnom rukom slama komunizam, a u Baranji dopušta „boljševički plamen“.¹⁰⁰ Nakon što su zatražili da srpska vojska odmah napusti Baranju, vlasti grada Pečuha donijele su 17. travnja 1921. novu odluku o tomu da okupacija od strane Kraljevine SHS potraje pet godina, računajući od ratifikacije Trianonskog sporazuma.¹⁰¹ Međutim, više nije bilo mogućnosti za odugovlačenje, te je Višejeće veleposlanika sila Antante pozvalo Beograd da do 20. kolovoza 1921. isprazni Baranju. U takvim okolnostima je 14. kolovoza 1921. u Pečuhu održan kongres sindikata koji djeluju na okupiranom području. Sudjelovalo je 97 delegata iz 80 sindikata, koji su se „u ime baranjskog proletarijata“ zauzeli za odgodu odlaska srpske vojske. Sudionici skupa su toga dana na pečuškom trgu Széchenyi tér pozvali brojne građane (broj nazočnih procjenjuje se od deset do trideset tisuća) da podizanjem ruke glasuju za „Baranjsko-bajsku Srpsko-Mađarsku Republiku“. Delegacija novostvorene „republike“ na čelu s „predsjednikom“ Petrom Dobrovićem otputovala je narednog dana u Beograd kako bi dobila naputke o modalitetima produženja okupacije. Međutim, 20. kolovoza je srpska vojska napustila Baranju, a s njom su i tisuće članova Pečuške socijalističke stranke, kao i emigranti komunističke i socijaldemokratske provenijencije, napustili Mađarsku.¹⁰² Prema zadnjim jugoslavenskim obradama, sa spomenutog su područja u Kraljevinu SHS prešla 323 rudara (zajedno s članovima obitelji je to bilo ukupno 514 osoba), te uz njih 657 radnika i industrijalaca s članovima obitelji. Od toga su 232 osobe emigrirale u različite zemlje.¹⁰³ Doselile su se još 573 srpske i hrvatske obitelji, uglavnom zemljoradničke, ukupno oko dvije tisuće ljudi.¹⁰⁴

⁹⁹ Tibor Hajdu, *Karolyi Mihaly* (Budapest, 1978), 359-367.

¹⁰⁰ *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története*, 524.

¹⁰¹ Pál Petri, *Az angol lordok és a magyar béke* (Budapest, 1921), 20-70; *Pécsi Újság*, 22., 28. i 30. prosinca 1920.

¹⁰² András Babics, „Pártharcok és munkásmozgalom Pécssett és Baranyában a szerb megszállás alatt”, u: József Gábrriel, Emil Szűts, Klára T. Mérey i Lajos Rúzsás, *A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve* (Pécs, 1960), 49-90; Mihály Ernyes, „Baranya megye, Pécs szerb megszállása és a rendőrség államosítása Trianon után”, *Magyar rendészet* 21/1 (2021), 141-154.

¹⁰³ Vujica Kovačev, „Adalékok a baranyai magyar kommunista emigránsok jugoszlávai szervezkedéséről (1921-1922)”. *Párttörténeti közlemények* 23/2 (1977), 103-121, ovdje 109-110.

¹⁰⁴ Isto.

5.2. Posrbļjavanje naziva naselja

Trianonskim mirovnim ugovorom je Kraljevina SHS dobila 1147 km² prostora Baranjske županije (25 općina kotara Baranjavár, šest općina kotara Mohaç i tri općine kotara Siklós), dok je Mađarskoj ostavljen preostali dio županije (kotarevi Mohaç, Hegyhát, Peçuh, Siklós, Sentlőrinc i Pécsvárad).¹⁰⁵ Odmah nakon pripajanja Kraljevini SHS nove vlasti su nastojale posrbiti postojeće nazive baranjskih sela. Prije toga je intervenciju u nazivlje početkom 20. stoljeća proveo mađarski ministar unutarnjih poslova kada je naložio da se trebaju izmijeniti nazivi onih naselja čija imena su podudarna s imenima drugih naselja u državi. U Prekodravlju je ta obveza teretila mjesta: Bán, Daróc, Kisfalud, Lak, Márok, Monostor i Szentistván, pa su tako 1910. promijenila dotadašnje nazive u: Baranyabán, Várdaróc, Baranyakisfalud, Baranya-szentistván, Főherceglak, Hercegmárok i Pélmonostor. Čelnici Pélmonostora i seoski sudac su se požalili zbog novog naziva, tvrdeći da većinsko njemačko stanovništvo „ne zna” izgovarati slovo „p”, nego ga izgovara kao „b”, pa će ime sela spominjati u obliku „Bélmonostor”, što baš i nije lijepo („bél” je na mađarskom „crijevo”). No, resorni ministar je odbio tu pritužbu tvrdeći da je srednjovjekovni samostan svetog Mihaela jedno vrijeme stajao pod patronatom obitelji Pél, pa je naziv mjesta logičan.¹⁰⁶

Baranjski su dakle, nevoljno prihvatili ove kozmetičke intervencije, jer se povijesni nazivi baranjskih mjesta spominju još od 12. stoljeća.

András Pataky je na temelju turskog deftera iz 1591. apostrofirao da su u to vrijeme hrvatska sela bila: Benge (Šumarina), Bodolya (Podolje), Bozog (oko Baranyavára), Hányó (u susjedstvu Bozoga), Izsép (Topolje) i Lőcs (Luč). Srpska sela su bila Bulcsu, Csibogát (Čibogat), Lak (Kneževo), Ölyves (Uglješ), Sárkány, Surok (Sarkfalva) i Szóderjás (Szederjes, Sudaraž). Mađarska naselja su bila Abolma (Bolman), Adorján, Árki, Bán (Popovac), Baranyavár (Branjin Vrh), Bellye (Bilje), Camafalva, Csatár, Csemén, Csúza (Suza), Danóc, Dályok (Duboševica), Daróc, Géta, Hálé, Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi), Kálnás, Karancs (Karanac), Kisfalud (Branjina), Kopács (Kopačevo), Kő (Kamenac), Laskafalu (Čeminac), Laskó (Lug), Márok (Gajić), Mihálykerkeke, Mitvár (Mirkovac), Monostor (Beli Manastir), Nána, Peterdi, Sepse (Kotlina), Szentmiklós, Újfalu, Vék, Vörösmart (Zmajevac).¹⁰⁷

¹⁰⁵ László Heka i Ildikó Szondi, „Magyarok a Drávaszögben”, u: *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica*, tom 44, sv. 5 (Szeged: JATE, 1993).

¹⁰⁶ András Pataky, *Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai - Povijest naselja i nacionalni sastav stanovništva južois-todne Baranje – Dravskog kuta – kroz šest stoljeća* (Eszék/Osijek: Huncro Sajtó és Nyomdaipari Kft., 2009). [Könyvészeti adatok \(sulinet.hu\)](http://www.konyvveszeti.adatok.sulinet.hu) (Pristupano: 1. lipnja 2022.)

¹⁰⁷ Isto.

Kasnijim naseljavanjem Srba, Hrvata (Šokaca) i Nijemaca promijenjena je etnička struktura ovdašnjih naselja. Ipak njihova imena nose višestoljetnu tradiciju sve do posrbljanja 1922. godine.

Povijesna imena baranjskih naselja:

Albertfalu (Grabovac, selo je početkom 19. stoljeća utemeljio knez Albert), *Albertipuszta* (Brestovac, Zylegh), *Baranyabán* (Popovac, Baan, Bán), *Baranyakisfalud* (Branjina, Kysfalwd, Kisfalud, Kisfalva), *Baranyavár* (Branjin Vrh, Baranyawar, Baranauar), *Baranyaszentistván* (Petlovac, Zentkiral), *Bellye* (Bilje, Belye, Bewllye, Belie), *Benge* (Šumarina, Beng), *Braidaföldpuszta* (Širine, Malomsegh, Varjútanya), *Bolmány* (Bolman, Abolma, Abolmány), *Csúza* (Suza, Chwsa), *Dályok* (Duboševica, Daloka, Daluc), *Darázs* (Draž, Daras), *Dárda* (Darda, Tárda, Turda, Torda), *Főherceglak* (Kneževo, Lak, Laak), *Hercegmárok* (Gajić, Maarok), *Hercegszőlős* (Kneževi Vinogradi, Hercheg Zewles), *Izsép* (Topolje, Ysep, Isep, Iseph), *Jenőfalva* (Podravlje, Eugénfalu), *Kácsfalva* (Jagodnjak, Kács, Kachfalwa, Kácsfalva), *Keskend* (Kozarac, Kese, Kesekund), *Karancs* (Karanac, Karanch), *Kisdárda* (Tvrđavica), *Kiskőszeg* (Batina, Kewsegh), *Kopács* (Kopačevo, Kopach), *Kő* (Kamenac, Kw, Keö, Keu), *Laskafalú* (Čeminac, Laskafalwa), *Laskó* (Lug, Laskava), *Lőcs* (Luč, Lews, Lős), *Maiskamegye* (Majške Međe, Mays, Majs), *Márok* (Hercegmárok, Gajić), *Nagybodolya* (Podolje, Bodolya, Bodola), *Pélmonostor* (Beli Manastir, Monostor; između Baranyavára i Pélmonostora postojao je benediktinski samostan posvećen svetom Mihaelu), *Petárda* (Baranjsko Petrovo Selo, Nagypeterd), *Sepse* (Kotlina, Scepse, Zepse, Zepsce), *Torjánc* (Torjanci), *Ugles* (Uglješ, Ölvös), *Újbezdan* (Novi Bezdán, Kyspeterd), *Várdaróc* (Vardarac, Darocz, Darofcse), *Vörösmart* (Zmajevac, Weresmarth, Veöresmart, Files).

Beogradsko ministarstvo unutarnjih poslova je 15. svibnja 1922. naložilo da mađarski nazivi u Baranji, Bačkoj i u drugim odcijepljenim krajevima budu zamijenjeni novim nazivima u slavenskom, navlastito srpskom duhu.¹⁰⁸ Izrada prijedloga nazivlja naselja povjerena je već spomenutom baranjskom županijskom školskom nadzorniku Milanu Đ. Čosiću (članu Radikalne stranke). Budući da se u Dravski trokut do 1922. iz mađarskoga dijela Baranje doselilo 550 obitelji optanata, najvećim dijelom u Petlovac, Bolman, Dardu, Karanac, Jagodnjak i Beli Manastir, a da su pustare Schweizerei, Uglespuszta i Harisnyapuszta te selo Maiskamegye naselili srpski dobrovoljci, imena tih naselja odražavala su tu činjenicu. Srbi iz Bolmana i Darde odbili su prijedlog za promjenu naziva njihovih sela, a isto tako su i Maiskamegye (Majške Međe), Schweizerei (Švajcarnica) i Ugles (Uglješ) uglavnom zadržali nepromijenjene nazive, dok su kolonisti stvorili naselje Novi Bolman (Újbolmány).

¹⁰⁸ Aleksandar Horvat, „Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine”, *Scrinia Slavonica* (2014), 235-251.

Šokačko selo Torjánc postalo je Torjanci, dok je u drugim selima došlo do značajnih promjena naziva mjesta.

Albertfalu je postao Grabovac, Baranyabán Popovac, Baranyakisfalud Branjina, Baranyaszentistván Petlovac, Baranyavár Branjin Vrh, Bellye Bilje, Benge Šumarina, Csúza Suza, Dályok Duboševica, Darázs Draž, Főherceglak Kneževo, Hercegmárok Gajić, Hercegszólós Kneževi Vinogradi, Izsép Topolje, Jenőfalva Podravlje, Kácsfalu Jagodnjak, Karancs Karanac, Keskend Kozarac, Kisdárda Tvrđavica, Kiskőszeg Batina, Kopács Kopačevo, Kő Kamenac, Laskafalu Čeminac, Laskó Lug, Pélmonostor Beli Manastir, Sepse Kotlina, Újbezdán Novi Bezdán, Új Laskafalu Novi Čeminac, Várdaróc Vardarac, Vörösmart Zmajevac.

Promjene naziva koje se tiču karakteristika zemljišta imaju opravdanje, ali ostaje nejasno zašto je Frigyesföld postao Mirkovac (Mirko je na mađarskom Imre, a Frigyes Miroslov), zašto su Hercegovci vinogradi postali Kneževi Vinogradi (vjerojatno iz neznanja), a napose kako je Vörösmart („Crvena obala”) postao Zmajevac.¹⁰⁹ Naziv Hercegszólós je nastao u 15. stoljeću spajanjem sela Hercegpálfalva i Szólós i bio je posjed obitelji Herceg (Herczeg), nekadašnjih vlasnika naselja Dunaszekcső (12 kilometara od Mohača).¹¹⁰ Dakle, nije bio knežev vinograd, nego vlasništvo Hercegovih (prezime doista znači knez), pa je prijevod na srpski potpuno promašen. Naročito je indikativno posrbljavanje naziva njemačkoga sela Pélmonostor, koje je umjesto doslovnoga prijevoda naziva u Pelov samostan ili manastir posrbljeno u Beli Manastir. Neki smatraju da je taj naziv nastao kao srpska verzija ranijega naziva Belmonoštor, ali András Pataky navodi da se među ovdašnjim Srbima proširila priča o tomu da su u nekadašnjem samostanu redovnici bili odjeveni u bijele mantije, pa odatle naziv mjesta. Najapsurdnija je bila promjena naziva mjesta Vörösmart. Ovo u srednjem vijeku vrlo važno mađarsko selo je

¹⁰⁹ Naime, ime sela ih je podsjećalo na slavnog mađarskog pjesnika Mihályja Vörösmartyja (1800-1855), ali je selo postojalo daleko prije njega i nije nazvano po njemu. No, da bi pokazali da je Baranja „srpska”, selo su nazvali po srpskom pjesniku Zmaju Jovi Jovanoviću.

¹¹⁰ Prezime se u urbaru iz 1767. godine spominje u obliku „Herczeg”, a i službeni naziv sela je tada „Herczeg-Szólós”. Hrvatskom čitateljstvu će vjerojatno biti zanimljivo da najveći broj mađarskih spisa iz 19. stoljeća slovo „c” piše u obliku „cz”. No, stoljeće ranije glas [c] se pisao na dva načina: „cz” i „tz”. Naime, u 18. stoljeću u Mađarskoj su još uvijek postojale dvije pravopisne norme, katolička i protestantska. Razlika između dvaju načina pisanja nije imala vjersku podlogu, već su u izdanjima različitih denominacija prevladavale različite norme, katolici su glas [c] označavali sa „cz”, a protestanti sa „tz”. Slično rješenje je postojalo i za glas [č], koji su katolici pisali u obliku „cs”, a protestanti „ts”. Ovo je zanimljivo radi čitanja hrvatskih prezimena koja završavaju na -ić, a Mađari su ih pisali u obliku -ics ili -its. Mađarska Akademija Znanosti izdala je novi pravopisni pravilnik, kojim je „c” istisnulo slovo „cz”. Ako netko u prezimenu koristi „cz” kaže se da piše prezime „na starinski način”. (Korompay, Klára: „Az újmagyar kor. Helyesírás-történet”, u: *Magyar nyelvtörténet*, ur. Ferenc Puszta i Jenő Kiss, 697-709).

to ime nosilo stoljećima, a vjerojatno je nastalo od riječi „vörös” i „part” (oba-la), jer je zbog Dunava ovdašnja zemlja crvene boje. Međutim, srpske je vlasti to ime podsjećalo na poznatog pjesnika i pisca Mihályja Vörösmartyja, koji je živio u 19. stoljeću. Kako bi ovom čisto mađarskom selu dali srpsko obilježje, nazvali su ga Zmajevac, po srpskom pjesniku Zmaju Jovi Jovanoviću.¹¹¹

Posrbļavanje naziva naselja provedeno je s uvjerenjem da će ovaj teritorij pripasti Srbiji. No, nakon Drugoga svjetskog rata je Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine 6. travnja 1945. u Novom Sadu prihvatio mišljenje da bi Vojvodina kao autonomna pokrajina (AP) trebala ući u sastav federalne jedinice Srbije, a da pitanje Baranje ostaje otvoreno „dok tamošnji narodi sami ne reše o svojoj pripadnosti”.¹¹² Vlada federalne Hrvatske izradila je elaborat u kojemu je predloženo da Baranja pripadne Hrvatskoj, a da sjeverozapad Bačke (područje od Sombora do Subotice) ostane u okviru AP Vojvodine.¹¹³ Predsjedništvo AVNOJ-a imenovalo je 19. lipnja 1945. komisiju za utvrđivanje granice između Vojvodine i Hrvatske pod predsjedanjem Milovana Đilasa, ministra za Crnu Goru pri saveznoj vladi.¹¹⁴ Ustavom FNRJ 1946. godine definirano je razgraničenje između federalnih jedinica, a potom je u siječnju 1947. godine donesen i Ustav NR Srbije, kojim je najviši državni organ Srbije prihvatio razgraničenje s Hrvatskom. Tako je Baranja pripala Hrvatskoj, a u njezinom sastavu je ostala i prilikom osamostaljivanja Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. te naposljetku i definitivno, Erdutskim sporazumom, 15. siječnja 1998.

Zaključak

Baranjski zemljoradnici koji su 1897-98. stajali na čelu agrarnog pokreta bili su desetljeće ranije maloposjednici koji su živjeli od poljoprivrede. Kada su izgubili sve, onda su pristali uz socijaldemokratsku ideologiju i organizirali prosvjede koji su nosili elemente pobune. Zahvaljujući njihovoj agitaciji, u Baranji su 1897-98. godine osnovane partijske organizacije u 26 naselja (prije toga su one postojale u dvanaest mjesta), čime je Baranja postala četvrta županija po broju stranačkih ogranaka. Najviše ih je bilo u Bačko-bodroškoj županiji (84), odakle je ova ideologija „uvezena”. U siječnju 1898. područje između Dunava i Karašice postalo je središtem agrarnog pokreta, nezado-

¹¹¹ Pataky, *Délkelet-Baranya*.

¹¹² Marina Štambuk-Škalić, „Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945. – 1947”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995), 153-329, 185.

¹¹³ Mario Bara, „Đilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata”. *Pro tempore* 4 (2007), 47-58, ovdje 50.

¹¹⁴ Ivan Jelić, „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije”, *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), 1-32.

voljstva i pobune koja je ugušena tek vojnom intervencijom. Iako su se Hrvatima priključili i Nijemci odnosno Mađari, ipak je taj pokret zabilježen kao „šokačka“ agrarna pobuna. Uspjeh je polučio utoliko što je vlada na koncu provela potrebne radove na poboljšanju života stanovnika južne Baranje. No, Mađari su osudili tu pobunu. Zamjerali su vojnim vlastima da se nisu na vrijeme angažirale na gušenju masovnog pokreta, žandarima su predbacili što nisu pokazali potrebnu hrabrost, crkvene vlasti su optužili da su se odvojile od bila naroda i nisu prepoznale težak položaj seljaštva. Budući da su sve novine, od lokalnih i županijskih glasila do državnih tiskovina, ovaj agrarni pokret nazvale „šokačkim pokretom“, time su mu dale isključivi etničko-nacionalni karakter. Jamačno je to dijelom bilo uvjetovano i činjenicom da su mjesne vlasti u svojim izvješćima podnesenima Budimpešti, ali i vojni, policijski i upravni organi u svojim podnescima, naglašavali da se radi o pokretu Šokaca. To su mišljenje projicirali i notar i plemićki sudac, odnosno veliki župan. Tek su osamdesetih godina 20. stoljeća autori lijeve političke orijentacije počeli mijenjati dotadašnji diskurs, pa su zaključili da ovaj pokret u Prekodravlju nije imao nacionalni karakter, nego su u njemu uz Šokce sudjelovali i Mađari i Nijemci, samo je središte pokreta bilo u šokačkim selima. No, kako su Šokci bili nosioci ovoga narušavanja javnoga reda, dobili su oznaku remetilačkih čimbenika, socijaldemokrata, a Baranja je postala regija u koju su se 1918. pod zaštitu srpskih vlasti sklonili mađarski komunisti i socijaldemokrati. Možda je i to utjecalo da su Šokci od „dobrih Mađara“ prešli na stranu Beograda i zdušno pristali uz odvajanje južnoga dijela županije i njegovo pripojenje Kraljevini SHS, što je Trianonskim mirom ozakonjeno.

BIBLIOGRAFIJA

ARHIVSKI MATERIJAL

MOL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944. K 27 (Mađarski državni arhiv – Zapisnici Ministarskog vijeća 1867-1944. K27).

OBJAVLJENI IZVORI I LITERATURA

Ágoston, Péter, *Magyar világi nagybirtok története* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1913).

Arday, Lajos, „Dokumentumok a jugoszláv-magyar határ kialakulásáról (1918–1919)”, *Századok* 116/2 (1982), 323-339.

Babics, András: „A XVIII. sz.-i úrbéri viszonyok a dárдай uradalomban”, *Baranyai Helytörténetírás* (1981).

Babics, András; Szita, László (ur.), *Válogatott dokumentumok a baranyai–pécsi munkásmozgalom történetéhez. 1918–1929* (Pécs, 1970).

- Babics, András: „Pártharcok és munkásmozgalom Pécssett és Baranyában a szerb megszállás alatt”, u: József Gábel, Emil Szűts, Klára T. Mérey i Lajos Rúzsás, *A Magyar Tanácsköztársaság pécsi-baranyai emlékkönyve* (Pécs: Pécs M. J. Város, 1960), 49-90.
- Balogh, Béni L., „A bácskai-baranyai-drávai határral kapcsolatos bizottsági viták”, u: *A trianoni békediktátum története hét kötetben.*, sv I/II, ur. László Gulyás (Szeged, 2021).
- Bara, Mario, „Đilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata”, *Pro tempore* 4 (2007), 47-58.
- Boarov, Dimitrije, *Politička istorija Vojvodine* (Novi Sad, 2001).
- Bösendorfer, Josip, *Nešto malo o našoj Baranji* (Osijek, 1940; reprint Beli Manastir, 2010)
- Csókané Prakatur, Mária, *A mohácsi sokác nyelv szótára - Rječnik govora mohackih Šokača*, doktorska disertacija (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2013).
- Dujmov, Dragomir: „Santovačka buna i prelazak u pravoslavlje 1899.”, *Srpske narodne novine*. Wayback Machine (archive.org).
- Dujmov, Dragomir: *Santovački letopis sa dopunom* (Budapest, 2010).
- Ernyes, Mihály, „Baranya megye, Pécs szerb megszállása és a rendőrség államosítása Trianon után”, *Magyar rendészet* 21/1 (2021), 141-154.
- Felhő, Ibolya (ur.), *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl*, sv. I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).
- Fényes, Elek, *Magyarországgeográfiai szótára*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyes-elek-BABC3/> (Pristupano: 15. lipnja 2022.)
- Ferkov, Jakab, *A baranyai horvátok közművelődéstörténete a dualizmus korában (1867-1918)*, doktorska disertacija (Pécs, 2013). <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14976/ferkov-jakab-phd-2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Pristupano: 4. studenog 2022.)
- Gergely, Ferenc; Kőhegyi, Mihály, *Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái 1918-1921 között*, Bajai dolgozatok, 1 (Baja, 1974).
- Gorjanac, Radojka, „Az 1919. évi szerb népszámlálás a megszállt Baranyában”, *Baranyai helytörténetírás* (1982).
- Gyánti, István, „Száz éve, 1921. augusztus 22-én ért véget Pécs és Baranya megye szerb megszállása”, Baranya Vármegyei Levéltára. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/szaz_eve_1921_augusztus_22_en_ert_veget_pecs_es_baranya_megye_szerb_megszallasa
- Györe, Zoltán; Pfeiffer, Attila: „Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XLII/2 (2017).
- Hajdu, Tibor, *Karolyi Mihaly* (Budapest, 1978).
- Heka, László; Szondi, Ildikó, „Magyarok a Drávaszögben”, u: *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica*, tom 44. sv. 5 (Szeged: JATE, 1993).

- Heka, Ladislav, *Osam stoljeća Hrvatsko-ugarske državne zajednice s posebnim osvrtom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu* (Szeged – Subotica: Hrvatsko-mađarska kulturna udruga András Dugonics Segedin, Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata Subotica i Hrvatsko akademsko društvo Subotica, 2011).
- Heka, Ladislav, *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra* (Zagreb: Srednja Europa, 2019).
- Heka, László, „Baranjsko pitanje na mirovnim pregovorima u Parizu: Poredbena analiza popisa stanovništva Baranje iz 1910. i tzv. srpskog popisa stanovništva iz 1919.”, *Povećalo* 4 (2022), br. 26, 9-44.
- Heka László; Szondi, Ildikó, „Drávaszög (és Bácska) elcsatolása a népszámlálás(ok) tükrében”, *Miskolci jogi szemle* 17/4 (2022), 22-43.
- Heka, Ladislav, „Popis stanovništva iz 1910. i njegove povijesne i pravno-političke reminiscencije”, *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata* 13 (2021), 45-71.
- Hornyák, Árpád, *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről. Dokumentumok* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 1921).
- Horvat, Aleksandar, „Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine”, *Scrinia Slavonica* 14 (2014), 235-251.
- Horváth, Kázmér, *Délbaranya és a Trianoni békeszerződés revíziója* (Pécs: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1931).
- Jelić, Ivan, „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije”, *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991), 1-32.
- Judin, Ljubomirka, „O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918-1919.”, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 51 (1968), 14-25.
- Kanyar, József, *Népoktatás a Dél-Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában (1770-1868)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989).
- Kardum, Livia, „Pitanje međunarodnog priznanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Politička misao* XXIII/3 (1986).
- Keršovani, Otokar, *Povijest Hrvata* (Rijeka: Otokar Keršovani, 1971).
- Kiss, Mária Magdolna, „A bellyei uradalom Mária Terézia korában”, *Baranya Történeti Közlemények* VII-VIII (1994-95).
- Korać, Vitomir, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, prva knjiga (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929).
- Kothencz, Kelemen: *Nyelvi perlekedések. CUMANIA*. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve). Különlenyomat a 22. kötetéből. (ur: János Bárh). Kecskemét, 2006.
- Kovačev, Vujica, „Adalékok a baranyai magyar kommunista emigránsok jugoszláviai szervezkedéséről (1921—1922)”, *Párttörténeti közlemények* 23/2 (1977), 103-121.
- Kővágó, László, *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964).
- Krizman, Bogdan, „Međunarodno priznanje Jugoslavije 1919. godine”, u: *Istorija XX veka: Zbornik radova III* (Beograd, 1962).

- Krizman, Bogdan; Hrabak, Bogumil (prir.), *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Konferenciji mira u Parizu 1919-1920*, Građa – Institut društvenih nauka (Beograd, 1960).
- Krkljuš, Ljubomirka; Rakić, Lazar, *Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji 1918*. (Novi Sad: Muzej Vojvodine, 1992).
- Kumpes, Josip, „A magyarországi horvátok vallása és etnicitása”, u: *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből* 4, ur. Judit Jung Horti (Budapest, 2002), 75-96.
- Lukácsy, Imre, *A laskói református egyház története* (Dárda, 1913).
- Mačković, Stevan, „Popis 'naroda' u Subotici, 1919.” <https://stevanmackovic.wordpress.com/popis-stanovnistva-u-subotici-1919/>. Preuzeto: 20. svibnja 2023.
- Madas, József, *A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái*, I-II (Pécs, 1985).
- Mandić Živko, „Zaboravi da si Šokac bio”, u: *Hrvatski kalendar 1999*. (Budimpešta, 1999), 173-178.
- Márfi, Attila, „Doba absolutizma i dualizma (1850-1918)”, u: *Podravski Hrvati 1*, ur. Živko Mandić (Budapest: Tankönyvkiadó, 1988).
- Mérey, Klára, *A mezőgazdasági munkásság mozgalmi a Dunántúlon 1905-1907* (Budapest: Szikra, 1956).
- Mihaldžić, Stevan, „Baranja oslobođena”, u: *Spomenica oslobođenja Vojvodine - 1918* (Novi Sad, 1929).
- Mihaldžić, Stevan, *Baranja od najstarijih vremena do danas* (Novi Sad, 1937).
- Milutinović, Kosta, „Vojvodina između Beograda i Zagreba”, *Starine JAZU* 53 (1966).
- Mitrović, Andrej, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom* (Novi Sad, 1975). Njegovan, Drago, *Prisajedinjenje Srema, Banata, Bačke i Baranje Srbiji 1918*. (Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2001).
- Ormos, Mária, „A belgrádi katonai konvencióról”, *Történelmi szemle* 22/1 (1979), 12-38.
- Papp, Árpád, „Reményeink megghiúsultak, hitünk pedig hiábavaló volt”. Adalékok a trianoni szerződés délszláv becikkelyezéséhez és baranyai eseményeihez. U: *A trianoni békediktátum ratifikációja külföldön*, ur. Péter Illik i László Tamás Vizi (Budapest, 2021), 169-201.
- Pataky, András, *Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai. - Póvíjlesztés a nacionalni sastav stanovništva jugoistočne Baranje – Dravskog kuta – kroz šest stoljeća* (Eszék/Osijek: Huncro Sajtó és Nyomdaipari Kft. 2009). Könyvészeti adatok (sulinet.hu). (Prisutapano: 1. lipnja 2022.)
- Pejić, Luka, „Odnos radničkog pokreta i seljaštva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijeku i okolici”, *Historijski zbornik* 70/2 (2017). 417-438.
- Pekić, Petar, *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929. godine* (Zagreb, 1930).
- Pekić, Petar, *Povijest oslobođenja Vojvodine* (Subotica, 1939).

- Peres, Zsuzsanna; Gardaš, Miro; Roškar, Jelena, „Nagybirtokok Baranya megyében a 18-19. században”, u: *Jog - Régiók – Fejlesztés* (Pécs-Osijek: PTE Állam- és Jogtudományi Kar; Eszéki J. J. Strossmayer Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013), 205-226.
- Petri, Pal, *Az angol lordok és a magyar béke* (Budapest, 1921).
- Pesti, János, „Pécs utcái, terei és épületei - névtani szempontból”, *A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve* (2010).
- Petrovich, Ede, „Pécs utcái és házai 1687-ben”, *Baranya Megyei Levéltár évkönyve* (1969).
- Pölöskei, Ferenc; Szakács, Kálmán (ur.), *Földmunkás és szegényparaszt-mozgalmak Magyarországon. 1848-1948*, sv. I (Budapest, 1962).
- Salacz, Gábor, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. (München, 1974).
- Síkfői, Tamás, „Az osztályharc és nemzetiségi kérdés néhány problémája Baranya megyében a szerb megszállás harmadik szakaszában (1919. augusztus 1. - 1921. augusztus 22.)”, *Baranyai helytörténetírás* (1983/4), 491-511.
- Szabados, Mihályné, „Munkásmozgalom Baranyában a szerb megszállás 33 hónapja alatt: Lefkovich Ernő visszaemlékezése”, *A Baranyai helytörténetírás* (1968), 177-189.
- Szita, László, „Száz évvel ezelőtt alakult meg az Általános Munkásegylet és Munkásképző Egylet pécsi szervezete”, *Baranyai művelődés* 4 (1968).
- Szita, László: „Horvát (sokac), magyar, német parasztok agrárszocialista mozgalma Baranyában 1897-1898-ban”, *Baranyai helytörténetírás* (1982).
- Szita, László: „A szocialista munkásmozgalom kialakulása és fejlődése Pécsen és Baranyában az MSZDP pécsiszervezetének megalakulása előtti időszakban”, u: *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története. Első kötet 1867-1921*, Baranya monográfiai sorozat, ur. László Szita (Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1985).
- Szita, László: „A baranyai szegényparaszt és földmunkás mozgalom fejlődése 1890-1914 között”, u: *A baranyai - pécsi munkásmozgalom története. Első kötet 1867-1921*, Baranya monográfiai sorozat, ur. László Szita (Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1985).
- Szita László, „A pécsi szociáldemokrata párt és szakszervezeti mozgalom újjászervezése a szerb megszállás és az ellenforradalmi rendszer bevonulása utáni időszakban”, *Baranyai Helytörténetírás* (1972), 377-428.
- Szita, László, „Agrarno-szocijalistički pokreti siromašnih seljaka, zemljoradnika i kubikaša na vlastelinstvima nadvojvode Habsburga i vojvode Schaumburg-Lippe (1890-1907)”, u: *Tri stoljeća Belja* (Osijek: JAZU - Zavod za znanstveni rad Osijek, 1986).
- Szűts, Emil, „Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921”, *Baranyai helytörténetírás* (1986), 299-322.
- Szűts, Emil, *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság* (Pécs, 1991).
- Szűts Emil, „Adatok a megszállt Baranya–Pécs közigazgatásának helyzetéhez és a viszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről (1918–1920)”, *Baranyai Helytörténetírás* (1982), 191-212.

- Szűts Emil, „Politikai küzdelmek a megszállt Pécssett és Baranyában”, *Baranyai Helytörténetírás* (1983/4), 141-173.
- Štambuk-Škalić, Marina, „Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945. - 1947.”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995), 153-329.
- Štambuk-Škalić, Marina; Matijević, Zlatko (prir.), „Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918-1919. Izabrani dokumenti”, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 14 (2008), 71-596. <https://hrcak.srce.hr/file/46053>
- Trumbić, Ante, *Problemi hrvatsko-srpskih odnosa* (München, 1959).
- Ugljen, Sadik, Odakle je došlo ime „Šokac”? *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* IV/3 (1892).
- Vincze, Edit S., *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első éve (1890-1896)* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961).
- Unyi, Bernárdin, *Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története* (Budapest, 1947).
- Urosevics, Daniló, *A magyarországi délszlávok története [Povijest južnih Slavena u Mađarskoj]* (Budapest: Hazafias Népfront Országos Tanácsa - Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, 1969).
- Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1971).

POPIS STANOVNIŠTVA

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai, Magyar Statisztikai Közlemények, sv. 42 (Budapest: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912).

NOVINE

Fünfkirchner Zeitung – Pečuh
Pécsi napló – Pečuh
Pécsi újság – Pečuh
Dunántúl – Pečuh
Mohács és vidéke – Mohač
Bácska – Sombor
Branik – Novi Sad

ZAKONI

1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról. (Zak. članak LIII. iz 1868. o odnosima između zakonom priznatih kršćanskih crkava) <https://net.jogtar.hu> (Pristupano: 1. II. 2023.)
1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. (Zakon o državnim matičnim knjigama broj XXXIII. iz 1894.) <https://net.jogtar.hu> (Pristupano: 4. II. 2022.)
1910. évi VIII. törvénycikk - az 1910. évi népszámlálásról. (Zak. čl. VIII. iz 1910. o popisu stanovništva). <https://net.jogtar.hu> (Pristupano: 15. X. 2022.)

Summary

THE AGRARIAN MOVEMENT OF THE ŠOKCI IN DRAŽ AND GAJIĆ, 1897-1898

(How the Baranya section of the left side of the Drava became part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes)

The rebellion of the Šokci that broke out in 1897 in Draž and Gajić is one of the most significant events in the history of Hungarian social democracy. It started in southeastern Baranya and was at its peak in January 1898 when the uprising had taken hold of 26 settlements in the districts of Baranyavár / Branjin Vrh, Mohács and Siklós. In the settlements of Baranyavár / Branjin Vrh, Darázs / Draž, Dályok / Duboševica, Hercegmárok / Gajić, Kásád / Kašad, Lőcs / Luč, Szentmárton / Martince, Petarda, Izsép / Topolje and Torjanci, the majority population was Croatian; among the socialist agitators the majority were Croats along with a significant share of Hungarians and a quite large proportion of Germans. Although at the time, the authorities and the newspapers reported on the nationalist movement of the Šokci-Croats, in the last few decades researchers and scholars have agreed that the socialist – agrarian movement was not marked by nationality because among the malcontents there were also Hungarians and Germans as well as Serbs living in villages affected by the rebellion. However, it must be said that although the movement enjoyed wide support among the inhabitants in the villages of the Šokci, in villages with a Hungarian majority (Kopács / Kopačevo, Sepse / Kotlina, Laskó / Lug, Csúza / Suza, Várdaróc / Vardarac) the socialist organizations that had also been established, did not have a base anything like as large as in the villages of the Šokci. By using the term “rebellion of the Šokci” the intention of the local authorities was probably to play down the severity of the rebellion, refraining from mentioning that it had also affected the villages with German and Hungarian majorities. Particular emphasis was placed on the claim that the Šokci had “separated themselves from the Church” and become members of a sect. This should be kept in mind because good Šokci were considered “good Hungarians” and “devoted believers of the Catholic Church”. It was precisely for these characteristics that the Hungarians boasted of “their Šokci”, especially in Mohač and the surroundings. However, the discontent shown in the “rebellion of the Šokci” attained such proportions that not even the police were able to control them and a military intervention was necessary. As the historical Baranya county (vármegye, županija) was occupied in 1918, the Serbian military authorities and the Belgrade government endeavoured to win the local population over. Among the population there were differences in regard to nationality, religion and world view, however, the municipality was specific in that it was the centre of the agrarian and social-democratic movement and inasmuch as the majority of the population was non-Hungarian. Along with the most numerous German community, there were also many Šokci (Croats) and Serbs whom the Kingdom of the SHS tried to win over, in order to incorporate this area as part of the Yugoslav state. Accordingly, they affirmed they would conduct an agrarian reform, accentuat-

ed the fraternal and blood relations of the Serbs and Croats (Šokci and Bunjevci) and allowed the uninterrupted operation of the socialist-democratic movement.

Key words: agrarian movement of the Šokci, Draž (Darázs), Gajić (Hercegmárok), Baranya county, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Treaty of Trianon

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Dr. habil. PhD **László (Ladislav) Heka**, izv. profesor
SZTE ÁJTK, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet
Bocskai út 10-12, 6721 Szeged, Madarska
E-mail: heka@juris.u-szeged.hu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8561-2628>